

GÖTEBORGS UNIVERSITET

”En *blick* säger mer än tusen ord”

En studie om tre lärares medvetenhet kring icke-verbal kommunikation

Cecilia Buhr & Frida Josefsson

LAU370

Handledare: Elisabeth Hesslefors Arktoft

Examinator: Eva Gannerud

Rapportnummer: HT08- 2611-018

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: "En *blick* säger mer än tusen ord"

En studie om icke-verbal kommunikation - ur lärarens perspektiv

Författare: Cecilia Buhr Frida Josefsson

Termin och år: Ht 2008

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Elisabeth Hesslefors Arktoft

Examinator: Eva Gannerud

Rapportnummer: HT08-2611-018

Nyckelord: Icke-verbal kommunikation, lärare, medvetenhet, lärarutbildning, kulturella skillnader, kroppsspråk.

Sammanfattning:

Syfte, huvudfråga, metod och material, resultat, betydelse för läraryrket

När vi nu kommit till slutet på vår lärarutbildning kände vi att vi saknade djupare kunskaper kring den icke-verbala kommunikationens betydelse för läraryrket. Vi valde därför att fördjupa oss i detta ämne. I ett tidigt skede förstod vi att ämnet icke-verbal kommunikation sträckte sig över ett stort område och fick på grund av vår tidsram begränsa oss till vissa utvalda delar inom ämnet. Vi valde att behandla den extralingvistiska delen av icke-verbal kommunikation med fokus på bland annat gester och ansiktsuttryck. Vi studerade endast lärarnas perspektiv och ville se hur medvetna de var i sin icke-verbala kommunikation. Vi tror att lärare som arbetar med elever vars verbala kommunikation brister, mer medvetet använder sig av sin icke-verbala kommunikation för att göra sig mer tydlig i undervisningen. För att undersöka detta kontaktade vi därför tre lärare vars elever vi antog skulle ha dessa verbala brister. Fältstudierna utfördes i tre olika klasser. Vi besökte en träningsskoleklass, en särskoleklass samt en klass med elever som hade stora brister i det svenska språket, en så kallad förberedelseklass. Vi har valt att använda oss av observationer och intervjuer som metoder i vår studie. Med hjälp av videoupptagning och egna anteckningar genomförde vi klassrumsobservationer med fokus på lärarens icke-verbala kommunikation. Under våra halvstrukturerade intervjuer använde vi oss av en så kallad frågeguide istället för fasta frågeformulär. Vi ville sträva efter en öppnare intervju som skulle lämna mer plats för intervjupersonens svar. Intervjuerna med dessa lärare spelades in. Resultatet av dessa fallstudier blev att vår hypotes, enligt de lärare vi intervjuade, stämde överens med verkligheten. Den icke-verbala kommunikationen var alltså mer medveten hos läraren då denne undervisade elever med brister i den verbala kommunikationen. Vi anser efter slutförd studie att icke-verbal kommunikation är ett mycket relevant ämne inom lärarutbildningen och borde införas som allmän kurs.

Förord

Vi vill börja med att tacka de lärare som vi har fått möjlighet att besöka, ni vet vilka ni är. Utan er hade vi aldrig kunnat genomföra denna studie. Vi vill även tacka vår handledare för hennes stöd och goda råd. Ett sista tack till våra familjer som i år har fått dra det största ”julstöks- lasset” då vi själva suttit som uppslukade i forskningsstudier, avskärmade från verkligheten. Tack.

Innehållsförteckning

FÖRORD	2
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	3
1. INLEDNING.....	4
2. SYFTE OCH PROBLEMFORMULERING.....	4
3. LITTERATURGENOMGÅNG	5
3.1. LITTERATURSÖKNING	5
3.2. AVGRÄNSNING AV ICKE-VERBAL KOMMUNIKATION	5
3.3. FÖRHÅLLET MELLAN DEN VERBALA OCH ICKE-VERBALA KOMMUNIKATIONEN	6
3.4. MEDFÖDDA OCH INLÄRDA ICKE-VERBALA SIGNALER	7
3.5. OKONTROLLERBARA OCH MEDVETNA SIGNALER	8
3.6. ICKE-VERBALA UTTRYCKSBETEENDEN	10
3.6.1 Ansikte, mimik och blick.....	10
3.6.2 Kroppshållning och gester	12
3.6.3 Avstånd och revirtänkande.....	13
3.7. KULTURELLA SKILLNADER	14
3.7.1 Avståndet.....	14
3.7.2 Beröring	15
3.7.3 Blicken.....	16
3.7.4 Gester.....	16
3.8. INFORMATION VI FÅR GENOM DEN ICKE-VERBALA KOMMUNIKATIONEN	18
3.9. TIDIGARE FORSKNING	18
4. METOD	19
4.1. VETENSKAPLIGT FÖRHÅLLNINGSSÄTT	19
4.2. VAL AV METOD	19
4.3. URVAL	21
4.4. ETISKA PRINCIPER	21
4.5. GENOMFÖRANDE.....	21
5. RESULTAT	22
5.1. REDOVISNING AV OBSERVATIONERNA	22
Fallstudie A.....	22
Fallstudie B.....	23
Fallstudie C.....	24
5.2. REDOVISNING AV INTERVJUERNA.....	25
6. DISKUSSION	30
6.1. METODDISKUSSION	30
6.2. RESULTATDISKUSSION	31
6.3. RELEVANS FÖR LÄRARYRKET.....	32
6.4. ICKE-VERBAL KOMMUNIKATION SOM ALLMÄN KURS I LÄRARUTBILDNINGEN.....	33
6.5. FORTSATT FORSKNING	33
7. REFERENSLISTA	35

1. Inledning

Vi har under vår utbildning lärt oss att kommunikation är ett viktigt begrepp när man talar om undervisning och kunskapsutveckling. I varje kurs har vi någon gång talat om hur viktigt det är kunna möta alla elever och uttrycka sig så att alla förstår. Dysthe (2003) är en av de professorer som belyser detta. Hon skriver: "Språk och kommunikation är inte bara ett medel för lärande utan själva grundvillkoret för att lärande och tänkande skall kunna ske" (s.48). Fokus har dock lagts på det verbala språket och den icke-verbala kommunikationen har sällan berörts. Kunskapen om icke-verbal kommunikation anser vi är oerhört viktig och särskilt i vår kommande yrkesroll som lärare. Kommunikationen mellan lärare och elev/elever är något som genomsyrar hela klassrumsmiljön och som är omöjlig att undvika. Genom att man som lärare medvetet gör sig extra tydlig i sin kommunikation, både verbalt och icke-verbalt, tror vi att man når fram med sitt budskap till fler elever.

Av våra tidigare erfarenheter, bland annat inom den verksamhetsförlagda utbildningen, har vi sett vilken betydelse den icke-verbala kommunikationen har haft, både i en negativt och positivt bemärkelse. Vi tror att om man som lärare blir mer medveten om hur de icke-verbala signalerna kan uppfattas av eleverna kan undervisningen underlättas väsentligt. En djupare förståelse för hur man själv uppfattas av andra kan aldrig ses som onödig kunskap hävdar vi. Genom detta examensarbete vill vi utveckla vår kunskap om den icke-verbala kommunikationens betydelse. Vi är övertygade om att den spelar en stor roll i vardagliga situationer men kanske framförallt i undervisningen.

2. Syfte och problemformulering

Vi tror att lärare inom som arbetar med elever vars verbala kommunikation brister, mer medvetet använder sig av sin icke-verbala kommunikation för att göra sig mer tydlig i undervisningen. Studien kommer inte att behandla *tecken som stöd* eller *teckenspråk* som en del i den icke-verbala kommunikationen. Syftet med studien är att se hur dessa lärare ser på sitt användande av den icke-verbala kommunikationen.

Våra problemformuleringar blir därför följande:

- Använder läraren sig medvetet av kroppsspråket och de icke-verbala signalerna då de undervisar elever som på ett eller annat sätt har brister i den verbala kommunikationen?
- Har läraren tidigare erfarenheter med elever där dessa brister inte legat i fokus, och märker han/hon i sådana fall någon skillnad i sitt eget sätt att undervisa dessa elever?
- Hur reagerar läraren då han/hon ser sig själv på vår videoupptagning?
- Stämmer videoupptagningen överens med deras egen självuppfattning om hur de arbetar med kroppen som kommunikationsmedel?
- Hur viktig anser läraren att den icke-verbala kommunikationen är?
- Har icke-verbal kommunikation behandlats i deras eventuella utbildning på högskolan eller i något annat sammanhang?
- Gör lärare sina elever medvetna om kroppsspråkets betydelse, om hur det kan tolkas och misstolkas?

- Får eleverna ge uttryck för sitt kroppsspråk i undervisningen och hur går man i sådana fall tillväga?

Vårt delsyfte är att utveckla en djupare kunskap om icke-verbal kommunikation. Vi tror att dessa kunskaper har stor relevans för läraryrket och i kommunikationen med eleverna, oavsett skolform.

3. Litteraturgenomgång

Vi människor har i alla tider använt oss av olika kommunikationssätt för att förmedla information till varandra. Det kanske allra vanligaste och mest uppmärksammade är det verbala språket, det vill säga det språk som vi förmedlar via vår röst eller i skriven form. Ordet *verbal* kommer från latinets *verbum* och betyder just ord. Men utöver dessa två sätt att kommunicera finns det ytterligare ett kommunikationssätt. Ett medel där vi istället för ord använder oss av vår syn, hörsel, känsel, smak och lukt för att kunna göra oss förstådda. Dessa sätt att överföra information mellan människor kallar vi den *icke-verbala kommunikationen*.

Beskrivningen av denna kommunikativa kompetens kan delas in i olika delar. Vi kommer här att behandla följande:

1. Litteratursökning.
2. Avgränsning av icke-verbal kommunikation.
3. Förhållandet mellan den verbala och icke-verbala kommunikationen.
4. Medfödda och inlärd icke-verbala signaler.
5. Okontrollerbar och medvetna signaler.
6. Icke-verbala uttrycksbeteenden.
7. Kulturella skillnader.
8. Information vi får genom den icke-verbala kommunikationen.
9. Tidigare forskning.

3.1. Litteratursökning

För att hitta litteratur inom ämnet icke-verbal kommunikation och kroppsspråk besökte vi ett antal bibliotek. Vi sökte igenom bibliotekskataloger och letade efter tidigare forskning i ämnet. Vi googlade även på internet efter *kroppsspråk* och *icke-verbal kommunikation*. Fann då diverse artiklar och tidigare examensarbeten. Läste igenom dessa och deras referenslistor för att få ytterligare uppslag på relevant litteratur. Vår handledare gav oss även förslag på några olika böcker och forskningsstudier som vi sökte upp. Efter att vi läst igenom litteraturen sollade vi ut de titlar vi fann intressanta och mest relevanta för vår studie

3.2. Avgränsning av icke-verbal kommunikation

Icke-verbal kommunikation skiljs oftast åt i två grupper. Den ena kallas för *paralingvistisk kommunikation* och med det menas det uttryck vi förmedlar med rösten och som är knutet till

orden. Exempel på detta är bland annat tonfall, tonläge, sättet att artikulera, pauser och tempo. Här räknas även de ljud in som vi ofta ger ifrån oss då vi kommunicerar med andra, ljud som fnysningar, harklingar och hummanden med mera. Den andra gruppen kallas för *extralingvistisk kommunikation*. Här ligger fokus inte längre på rösten och dess variation utan här belyses signaler som är oberoende av orden, det vill säga det vi ser och de gester och miner vi gör. Den extralingvistiska kommunikationen innefattar bland annat hållning, ansiktsuttryck, blickar, färger och stereotyper.

I den här studien kommer vi fortsättningsvis endast beröra den senare gruppen av icke-verbal kommunikation, det vill säga den extralingvistiska kommunikationen och signaler. På grund av dess stora omfattning har vi även här begränsa oss till viss del. Ämnen som inte kommer att behandlas är till exempel klädsel, smycken, färgernas betydelse, bilder och skulpturer, smak och lukt, delar som normalt räknas till den extralingvistiska kommunikationen. Vi har valt att inte behandla *tecken som stöd* och *teckenspråk* som icke-verbal kommunikation i denna studie.

3.3. Förhållandet mellan den verbala och icke-verbala kommunikationen

Människan har flera språk. Det vi oftast tänker på är det verbala språket, det vi förmedlar med hjälp av orden, skriftligt eller muntligt. Ett annat språk är icke-verbalt och det förmedlar vi med hjälp av mimik och kroppens gester. Molcho (1995) påstår att kroppsspråket är tydligare än ord, han skriver ”Vår kropp reagerar alltid spontant och den kan vi inte förstå så som vi förstår våra ord” (s.10). Även Pease (1986) skriver om detta, att människan väljer att strunta i det verbala budskapet och lita på det icke-verbala om dessa inte stämmer överens. ”Forskningen visar alltså att de icke-verbala signalerna väger ungefär fem gånger så tungt som de verbala kanalerna” (s.14). Ekenvall (1996) hävdar att det är omöjligt att inte kommunicera och att större delen sker icke-verbalt. Hon anser att det är främst genom de icke-verbala signalerna som vi talar om vilka vi är. ”Det är också en form av kommunikation vi inte kan undvika att delta i - så snart en medmänniska betraktar dig, så talar ditt yttre” (s.41). Clayton (2004) beskriver hur man kan lära sig att lygga med kroppen. Han menar att det går att dölja de inre känslorna, bara man är medveten om dem och vet hur man ska gå tillväga för att dölja dem med andra icke-verbala signaler.

Användandet av den icke-verbala kommunikationen kan förstärka det talade ordet men om man använder sig av de icke-verbala signalerna på fel sätt kan de också leda till något negativt. Ekenvall (1996) skriver att medvetna gester kan förstärka det talade ordet, att de till och med kan vara mer effektiva än ord, men då ska de vara kontrollerade, tydliga och avsiktliga. ”Gesterna får inte ta uppmärksamhet från budskapet utan skall förstärka innehållet” (s.50). Backlund (2006) diskuterar också kring detta, hon menar att det ända bestående minne av en lektion kan bli de ticks som läraren eventuellt ägnade sig åt. Hon påstår att eleverna tappar orken att lyssna på det talade ordet och istället bara tänker på de icke-verbala signalerna som sänds ut om dessa inte används på ett korrekt sätt. Marie Gelang hävdar (enligt Palm, 2007) att det som har betydelse för framförandet är hur talaren gör inte vad, ”Kroppsspråket ska hela tiden följa och färga det man säger. Det ska stämma med orden” (s. 58).

Vi kan sända ut dubbla budskap med hjälp av verbal och icke-verbal kommunikation. Men vi kan även sända ut dubbla budskap med hjälp av endast den icke-verbala kommunikationen. Dessa dubbla budskap kan vara positiva eller negativa, och de kan vara medvetna eller omedvetna. Man använder sig ofta av dubbla budskap i skämt, speciellt i de skämt som bygger på ironi där den bokstavliga betydelsen inte är den samma som den icke-verbala. Argyle och Trower (1984) skriver bland annat att "[e]xperiment har visat att om ett ovänligt budskap förmedlas i en vänligt ton och med ett leende, ignoreras ofta budskapets innehåll av vuxna och budskapet uppfattas som vänligt" (s.22). Detta gäller dock inte alla, speciellt inte barn före puberteten och människor som inte har så goda kunskaper i svenska språket, dessa personer har ofta svårt att förstå ironi. (Backlund, 2006)

Allwood (1979) skriver om hur en lärare använder sig av dubbla budskap i sin kommunikation med elever. Läraren kritiserar elevernas arbete samtidigt som han hela tiden försöker se vänlig och uppskattande ut. Han menar att eleverna uppfattar kritiken samtidigt som de förstår att det inte är en personlig nedvärdering. Detta dubbla budskap är enligt författaren positivt och medvetet. Människan kan som sagt även sända dubbla budskap helt omedvetet och ett bra exempel på det kan man läsa om i Pease (1986).

Sigmund Freud lade en gång märke till att en kvinna, som talade lyriskt om sitt lyckliga äktenskap, samtidigt omedvetet satt och förde vigselringen av och på fingret. Freud var mycket väl medveten om denna omedvetna gest, och det förvånade honom inte när äktenskapsproblemen så småningom fördes upp till ytan (s.15).

"Ca 80 % av oss har synen som sitt viktigaste sinne i inlärningssituationer medan bara ca 20 % använder hörseln som sin huvudsakliga och viktigaste kanal för att inhämta information" (Ekenvall, 1996 s.168). Grinder (1999) menar att man med hjälp av den icke-verbala kommunikationen kan spara på sin egen energi. "När en lärare använder tungan för att leda arbetet i klassrummet och för att upprätthålla disciplinen minskar hennes energinivå under dagen. När vi använder icke-verbal kommunikation kan vi behålla en högre energinivå" (s. 258).

3.4. Medfödda och inlärda icke-verbala signaler

Den som var först med att studera kroppsrörelser och ansiktsuttryck var (enligt Pease, 1986) Charles Darwin. År 1872 skrev han "The Expression of the Emotions in Man and Animals" i denna skrift hävdade Darwin att det fanns medfödda och inlärda gester. Han ansåg att de ansiktsuttryck som speglar våra inre känslor ser ungefär lika ut i hela världen, oavsett kultur. Även andra forskare har fört liknande resonemang. Allwood (1979) skriver: "Det är rimligt att anta att sådana drag som är konstanta från kultur till kultur är genetiskt grundade, medan de drag som varierar antagligen är inlärda" (s.4). Pease (1986) skriver även han om att vi har vissa medfödda icke-verbala signaler och att dessa är likadana världen över.

Leendet är ett exempel på de gester som flera forskare hävdar är medfött. Det finns undersökningar som visar att även blinda och döva barn lär sig att le mycket tidigt vilket de menar är ett tecken på att det är ett medfött beteende. Det finns de som tror att leendet härstammar från den tid människorna levde under primitiva förhållanden. Då vi blottade tänderna i försvar och för att visa att vi var beredda på att attackera. Den hotfulla gesten har

senare utvecklats till dagens leende som vi använder i kombination med andra vänliga gester för att uttrycka bland annat glädje.

Många av våra icke-verbala signaler är instinktiva, inlärd och imiterade. Genom icke-verbala meddelanden kan vi ge uttryck för känslor som hat, nöje eller sorg, detta utan att vi direkt kan svara på *hur* vi lärt oss att uttrycka dem. Signaler såsom skratt och gråt är mer eller mindre medfödda, menar Fast (1977). Han stryker dock under att vissa gester tolkas olika i olika samhällen/kulturer. Dessa skillnader måste vi lära oss.

De flesta av människans icke-verbala signaler är dock inlärd hävdar Pease (1986). Vi har lärt oss genom att iaktta andra människor hur vi ska röra vår kropp för att förmedla ett särskilt budskap. Genom att dra upp axlarna och kramar sig själv signalerar vi att vi fryser. Med tiden lär vi oss allt mer att styra våra icke-verbala signaler och att tyda andras bättre och bättre. Feedback är en viktig del i den icke-verbala kommunikationen som är inlärd. Människa är intresserad av hur andra människor reagerar på det vi säger och hur de uppfattar oss. ”Om vi ser att en annan person inte har förstått, förklarar vi poängen tydligare. Om vi ser att någon håller på att bli uttråkad eller avogt inställd, försöker vi göra någonting åt det” (Argyle & Trower, 1984, s.26).

Människan är en social varelse och de flesta av oss har behov av att umgås och interagera med andra. Vi kommunicerar med andra varelser varje gång vi möter dem, med ord, blickar eller andra icke-verbala signaler. Vi lär oss se både medfödda och inlärd icke-verbala signaler hos andra, medvetet eller omedvetet. Alla människor kommunicerar på ett eller annat sätt med icke-verbala signaler, både med medfödda och inlärd. De människor som är bra på att bedöma och tolka andras icke-verbala signaler upplevs mer sociala. (Argyle & Trower, 1984) Vi kan lära oss att tolka andras icke-verbala signaler och vi kan också lära oss att utveckla och bli mer medvetna om våra egna.

3.5. Okontrollerbara och medvetna signaler

Många hävdar att det går att ljuga med ord men inte med kroppen. Genom våra omedvetna kroppssignaler kan vi avslöja oss själva. När vi träffar någon vi håller av kan vi låtsas vara oberörda i vårt verbala språk men de rodnade kinderna visar på något helt annat. I nervösa situationer kan vi inte heller styra över vårt kroppsspråk. Vi kanske svettas eller skakar mer än vanligt, något vi gärna hade sluppit om vi kunde styra över våra kroppssignaler. Dessa exempel på okontrollerbara signaler kan ses som kroppens undermedvetna reflexer. Dr Edward H. Hess redogjorde (enligt Fast, 1977) i början av 70-talet för en då nyupptäckt och mycket uppmärksam undermedveten reflex, nämligen den omedvetet vidgade pupillen i ett öga som ser något behagligt. Upptäckten, menade han, kunde få praktisk betydelse i exempelvis pokerspel om de man spelade mot kände till pupillens okontrollerbara avslöjande. Hess tar även upp ett annat intressant exempel då pupillen okontrollerat vidgas. ”Dr Hess har kunnat konstatera att pupillerna hos en normal man blir dubbelt så stora när han får se på en bild av en naken kvinna” (ibid., s.10).

Ytterligare exempel på signaler man sällan kan styra över är rysningar eller blekhet som kan uppstå i situationer då man känner rädsla eller obehag. Det finns även de signaler som man rent kroppsmässigt kan kontrollera men som man gör utan att man faktiskt är medveten om

det. Ett exempel på sådana signaler kan vara att man under ett föredrag konstant rör vid sitt hår eller knäpper med fingrarna, ett tecken på nervositet eller osäkerhet. Ekenvall (1996) menar att "[e]n vag kroppshållning i kombination med nervöst fladdrande händer ger ett negativt intryck och sprider en känsla av osäkerhet varpå talaren framstår som mindre trovärdig" (s.50).

Argyle och Trower (1984) skriver också om de kroppssignaler människan ibland gör omedvetet. "Vi sänder alla ut hundratals sådana små signaler vid våra dagliga samtal utan att egentligen vara medvetna om det. Vi kan till exempel fortsätta att göra det när vi talar i telefon, trots att den vi talar med inte kan se oss" (s.9).

Som ovan nämnts finns det många exempel på signaler då man okontrollerat förmedlar ett budskap till sin omgivning. I motsats till detta finns det även signaler som är både kontrollerbara, medvetna och avsiktliga. Exempel på en sådan signal är bland annat leendet. Ett enkel leende kan vara ett försök till att skapa en mer positiv stämning, kanske i klassrummet eller i möte med främmande människor. En blick säger ibland mer tusen ord. En kroppshållning kan avslöja hur du förhåller dig till den du kommunicerar med. Slängkyssar är också ett tydligt exempel på en medveten och avsiktlig signal för att visa sin uppskattning gentemot någon.

Backlund (2006) hävdar att barns kroppssignaler är ärligare än vuxnas. Med det menar hon att barn endast använder sig av de omedvetna signalerna då de kommunicerar med omvärlden. Att ljuga med ord men inte med kroppen gäller då endast de omedvetna signalerna vi skickar ut. Senare under vår språkutveckling lär vi oss att hantera ett mer medvetet kroppsspråk och då blir vi också bättre på att ljuga med hjälp av "falska", och fullt medvetna, signaler. Medvetna signaler är alltså något som kan övas in och som kan komma till ens fördel i möten med andra. Politiker är ett utmärkt exempel på personer som kan nyttja sitt kroppsspråk och dess betydelse för att understryka och dramatisera sina tal och för att skaffa sig en fördelaktig eller mer sympatisk image.

Allwood (1979) belyser även *graden* av medvetna och avsiktliga signaler. Han jämför här den icke-verbala kommunikationen med den verbala och menar att "[n]är det gäller icke-verbal kommunikation föreligger ofta emellertid inte en lika hög nivå av avsiktlighet och medvetenhet som vid verbal kommunikation" (s.3). Han menar att det är stor skillnad mellan det verbala och icke-verbala språket då det handlar om medveten och avsiktlig informationsförmedling. I det verbala språket är både sändaren och mottagaren i hög grad medveten om den information som meddelas. Det vill sägas att det är mycket sällan som någonting förmedlas via det verbala språket som *inte* är avsiktligt eller medvetet. Ett undantag som kan nämnas i sammanhanget skulle kunna vara de tillfällen då man talar i sömnen, då används den verbala kommunikationen oavsiktligt av sändaren. Den icke-verbala kommunikationen är däremot inte alltid så avsiktlig. Som vi redan nämnt är rodnad ett exempel på en icke-verbal signal och Allwood ställer sig frågan om man avsiktligt skulle kunna rodnad för att visa sin blyghet. Slutsatsen är att många av de icke-verbala signalerna är betydligt mer okontrollerbara än de verbala.

3.6. Icke-verbala uttrycksbeteenden

I detta stycke har vi valt att beskriva de vanligast förekommande icke-verbala uttrycksbeteendena, det vill säga hur vi oftast beter oss icke-verbalt i samspel med andra i sociala situationer. Dessa beteendemönster är beskrivna utifrån ett västerländskt kulturellt perspektiv, den kultur som ligger oss närmast och som därför är mest aktuell i vår studie. Detta kulturella perspektiv är viktigt att påpeka då uttrycksbeteendena kan te sig väldigt annorlunda i jämförelse med andra kulturer.

3.6.1 Ansikte, mimik och blick

”Vårt ansikte och våra ansiktsuttryck är skylten som anger hur vi vill möta andra människor och vad vi har att erbjuda dem, men anger också hur vi vill bli bemötta och vad vi vill ha tillbaka” (Backlund, 2006, s.88). Alla ansikten ser olika ut, det finns likheter mellan släktingar på grund av den genetiska koden men under livets gång formas vårt ansikte och dess uttryck också efter till exempel livsinställning och upplevelser. Musklerna i ansiktet är mycket rörliga och tack vare dem kan vi medla många olika känslouttryck. Det finns ansikten som vi upplever som kalla och känslolösa. Dessa ansikten är ofta uttryckslösa, kanske på grund av att personen är rädd för att visa sina känslor eller bara inte vill visa dem. Det finns sociala spelregler som lär oss att använda rätt mimik i rätt situation. Dessa spelregler lär vi oss genom att härma andra och läsa av situationerna vi befinner oss i. (Molcho, 1995)

Ansiktet består av olika delar som alla är mer eller mindre rörliga. De olika delarnas uttryck måste vägas samman, vi kan till exempel inte bara titta på munnen, för att göra en rättvis tolkning av mimiken. Backlund (2006) hävdar att det är med ansiktet som vi tydligast visar hur vi känner oss. Allwood (1979) skriver att ögonpartiet och munnen är de delar av ansiktet som främst avslöjar vårt inre. Genom att använda sig av enkelt ritade ansikten demonstrerar han detta. De ritade ansiktena förmedlar tydligt olika känslouttryck med hjälp av vinklade ögonbryn och mungipor. Han påstår att det är svårt att aktivera en muskel i ansiktet utan att aktivera fler, därför tittar vi på helhetsuttrycket i ansiktet. Människan skiftar snabbt ansiktsuttryck när vi talar eller lyssnar. Vi använder oss som sagt av olika miner i olika situationer, när vi lyssnar rynkar vi pannan, ler, höjer ögon brynen med mera (Argyle, & Trower, 1984). Talaren kan använda ansiktsmimiken för att interpunktera talet, det vill säga att han till exempel höjer ögonbrynen för att markera en fråga eller ett utropstecken och nollställer ansiktet som ett tankestreck (Backlund, 2006).

Med tiden lär vi oss att styra våra ansiktsmuskler och använda olika ansiktsuttryck i olika situationer. Vuxna har till exempel inte samma ansiktsuttryck när de möter lekfulla barn som när de går till banken. Människan lär sig att dölja vissa känslor med andra gester (Molcho, 1995). Backlund (2006) anser att leendet är det uttryck som vi i vår kultur använder mest för att dölja andra känslor. Hon skriver bland annat om hur politiker ofta använder sig av ett leende när de får en svår eller obehaglig fråga, leendet sägs signalera att allt är väl.

Som tidigare nämnts är ögonen viktiga i ansiktsmimiken. Pease (1986) menar att det är en gammal regel som säger att vi ska se den vi talar med i ögonen, han hävdar också att ögats pupill avslöjar vad lyssnaren tänker. Fast (1977) påstår att ögonen är den viktigaste delen på människokroppen när vi ska förmedla information, att det är ögonen som kan förmedla de allra minsta nyanserna i våra känslor. Detta är han inte ensam om att tycka, även Backlund (2006), Pease, Argyle, & Trower, (1984) och Molcho (1995) skriver om hur viktiga våra ögon

är i kommunikationen. Molcho beskriver hur detta går till. ”Ögonens uttryck skapas genom att man rör musklerna runt ögonpartiet och ögonen, genom blickens intensitet, genom vitaliteten i ögonens glans, genom pupillernas storlek och genom den mjuka eller stela hållningen hos nackmuskelnerna” (s.137). Han menar att alla dessa uttryck spelar in på hur vi upplever någons blick, att vi genom att väga samman signalerna tolkar uttrycket. När någon tittar oss rakt in i ögonen med en intensiv blick och en spänd nacke känner vi oss utmanade och konfronterade. Allwood (1979) hävdar att ögonkontakt är en förutsättning för att starta en konversation, att ögonkontakt är ett första steg i interaktion med andra. I sällskap där personerna redan känner varandra är ögonkontakt ofta ett krav.

När vi befinner sig i trånga utrymmen, till exempel i en hiss, med andra okända personer känner vi oss osynliga och kränkta om vi inte får ögonkontakt. Denna ögonkontakt får dock inte vara för länge, cirka två till fyra sekunder annars upplevs den som hotfull och utmanade menar Molcho (1995). Att vissa människor får oss att känna oss osäkra medan andra lockar fram behagliga känslor när vi samtalar med dem beror bland annat på ögonkontakten. Det som spelar in är hur ofta och hur länge våra blickar möts. Pease (1986) skriver att den person du talar med som möter din blick mindre än en tredjedels tid av samtalet är oärlig eller undanhåller fakta. Om personen du talar med däremot möter din blick mer än två tredjedelar av tiden ni samtalar kan det betyda två saker. Antingen så kan personen vara attraherad av dig, då vidgas personens pupiller omedvetet. Eller så är personen skeptisk till dig eller till det du säger, då drar pupillen automatiskt ihop sig och du blir icke-verbalt utmanad.

Pease (1986) anser att det finns olika blickar vi kan använda oss av i olika situationer, när du talar med en annan människa upplevs din blick olika beroende på var i ansiktet du väljer att titta. Det finns bland annat, *den sociala blicken*, under denna blick riktas ögonen mot en punkt som befinner sig inom ett triangelformat område mellan ögonen och munnen. *Den intima blicken* används bland annat för att signalera intresse av en annan person. För att använda sig av denna blick ska man rikta blicken inom ett område som spänner sig mellan ögonen och skrevet. För att ha kontroll över ett samtal och skapa en seriös atmosfär ska man hålla sin blick inom ett triangelformat område mellan pannan och ögon, denna blick kallas för *affärsblicken*. Pease skriver också om hur man kan använda sig av *ögonblockering*, det vill säga att man blundar, eller skymmer ögonen med till exempel sin hand. Människan gör vanligtvis detta för att slippa se någon eller för att visa att hon inte är intresserad av det du säger. Även Molcho (1995) tar upp detta. Han menar att vi också blundar för iakttagelser eller sanningar som berör oss hårt och djupt. Vuxna människor tittar ofta bort när de inte orkar lyssna längre eller är ointresserade. De går inte iväg men de flyr med blicken.

Blickar kan, som vi nämnt ovan, väcka speciella känslor hos oss människor. Det finns oskrivna regler om hur ”blickandet” får gå till. Man får inte titta för länge, för kort, på fel ställe eller vid fel tidpunkt. En lyssnare ska titta på den som talar, om man inte gör detta uppfattar talaren lyssnaren som en ointresserad och nonchalant person. Talaren ska i sin tur titta på lyssnaren emellanåt för att läsa av lyssnarens reaktioner. Det är även i denna situation viktigt att talaren inte tittar för länge, då kan lyssnaren känna sig besvårad och utpekad. (Argyle & Trower, 1984). Backlund (2006) nämner att man ökar sin språkliga kompetens väsentligt när man gör sig medveten om ögonens språk. Hon menar också att det är viktigt att vi lär oss hur man ska använda sig av ögonkontakt ”Den som inte följer reglerna för ögonkontakt under samspråk i olika situationer utlöser nästan alltid irritation” (s.86).

3.6.2 Kroppshållning och gester

Människans kroppshållning säger en hel del om hennes humör och känslor. Genom vår hållning visas vår attityd och vi kan markera hierarkin. Olika hållningar kan uppfattas och tolkas på olika sätt. Genom att knäppa händerna bakom nacken och sitta med utsträckta ben kan vi uppfattas som dominanta (Backlund, 2006). ”En rak hållning signalerar att jag som talare är både intresserad och entusiastisk” (Ekenvall, 1996, s.170). Både Backlund (2006) och Ekenvall (1996) nämner några olika ställningar och hållningar som ofta uppfattas på liknande sätt av olika människor. De skriver om hur vi kan använda oss av dessa i olika situationer och om deras för- och nackdelar. Även Molcho (1995) beskriver olika ställningar och hållningar och vad de betyder och uttrycker.

Ovan nämnda författare påpekar dock att det är viktigt att läsa av alla icke-verbala signaler innan man bestämmer sig för vad denna hållning uttrycker. ”Man måste ha klart för sig att man i kroppsspråket använder hela kroppen liksom man i det talade språket använder talorganen” (Fast, 1977, s.103). Fast skriver också att vår kroppshållning påverkas av vad vi säger. Han menar att huvudet, ögonen, ögonbrynen och händerna rör sig på olika sätt beroende på vad vi säger. Huvudet, ögonlocken, ögonbrynen och händerna följer tonläget. När vi ställer en fråga, som slutar med en stigande ton, höjer vi ovan nämnda kroppsdelar. På samma sätt sänks de när tonen sjunker i en utsaga. De olika delarna kan också hållas stilla ”[n]är den talande ämnar fortsätta sin utsaga stannar rösten kvar på samma tonhöjd, huvudet rör sig varken uppåt eller neråt och ögonlock och händer står också stilla” (s.107).

”Det finns rörelser som i allra högsta grad bidrar till att öka ordens värde och göra budskapet mer övertygande och entydigt. Det är handrörelserna eller gesterna”(Backlund, 2006 s.89). Genom att höja och sänka axlar och armar kan vi kommunicera en rad olika uttryck. Endast genom att använda våra händer kan vi till exempel illustrera, bönfalla och hälsa. (Allwood 1979) Molcho (1995) skriver: ”Händerna är människans känsligaste verktyg och hennes mest uttrycksfulla kroppsdelar” (s.164). Han menar att vi använder våra händer och armar till exempel för att ta, ge och peka på något, beskriva och uttrycka våra känslor. ”Handen är ett av våra viktigaste redskap för en aktiv kommunikation med omvärlden” (s.167). Argyle och Trower (1984) skriver att vi använder våra händer för att visa när vi tänker tala, att vi med händerna gör olika tecken som har olika innerbörd. Även Clayton (2004) hävdar att vi använder oss av händerna när vi kommunicerar med andra. Detta gör vi spontant för att understryka det talade ordet. Pease (1986) och Molcho (1995) presenterar i sina böcker både bilder och skriftliga beskrivningar på hur olika hand- och armrörelser kan tolkas och vilken betydelse de kan ha i olika situationer.

Backlund (2006) delar upp människans gester i tre grupper: *beskrivande*, *ledsagande* och *signalerande gester*. De *beskrivande* gesterna använder vi oss av när speciella föremål står i fokus, vi ritar figurer i luften, visar antal och mängd eller storleken på det vi beskriver. Varje människa har ett personligt register av *ledsagande* gester. Det är de gester som ”bara kommer”. Dessa följer ofta talets rytm och tempo och sändaren av dem är oftast omedveten om hur de ser ut. Det är genom dessa gester vi uttrycker vår personlighet. De *ledsagande* gesterna använder vi för att stödja den verbala kommunikationen. Den sista gruppen består av *signalerande* gester, dessa gester använder vi när vi pekar, räcker upp handen, liftar med mera. De är gester som sänder ut en signal som till exempel talar om att vi vill tala eller åt vilket håll vi ska gå. Backlund menar att det skulle kunna gå att göra ett ”kroppsspråkslexikon” av de signalerande och beskrivande gesterna. Dessa gester kan man

nämligen översätta till ord. Ekenvall (1996) skriver också hon om gesters betydelse. ”Som talare inför en grupp är det viktigt att kunna utnyttja den kraft och energi som medvetna gester erbjuder” (s.50). Hon har satt upp några regler för hur hon tycker att gester ska vara. Hon anser att de ska vara tydliga, avspända, medvetna, personliga och naturliga med mera.

Det finns de som påstår att vi även kommunicerar genom att placera våra ben på olika sätt. Allwood (1979) menar att de inte har lika stor del i kommunikationen som armar och händer. Benen och fötterna användes för att uttrycka till exempel otålighet och nervositet, mer eller mindre ofrivilligt, påstår han. Pease (1986) ägnar flera sidor i sin bok åt att beskriva olika benställningar och dess betydelse. ”Syftet med att korsa armarna över bröstet var ursprungligen att skydda hjärtat och överkroppen, och på samma sätt skulle de korslagda benen skydda de genitala kroppsdelarna” (s.66). Han skriver om negativa och positiva signaler som vi kan sända ut med hjälp av ben och fötter. Korslagda ben signalerar bland annat en negativ attityd. Bilder och skriftliga beskrivningar förklarar till exempel olika faser vi ofta går igenom i möten med nya människor. De olika faserna består av olika kroppshållningar som upplevs som slutna men som under samtalets gång övergår till mer öppna ställningar.

3.6.3 Avstånd och revirtänkande

Likt djuren har vi ett starkt revirbehov. I situationer där personer vi inte känner kommer oss för nära in på i vårt privata *territorium* upplever vi ofta obehag (Pease, 1986). Känner vi däremot personen ifråga väl så reagerar vi knappt på dennes intima närvaro. Den amerikanske antropologen Edward Hall definierar detta revirtänkande i sin bok *The Hidden Dimension* (enligt Ekenvall 1996). Han menar att vi rör oss inom fyra olika zoner då vi kommunicerar med andra. Dessa områden minskar eller förlängs beroende på hur väl vi känner den vi talar med. Första, och den som är närmast vår kropp kallar Hall för *den intima zonen*. Detta avstånd sträcker sig från 0 till ca 45 cm och här släpper vi endast in de vi känner riktigt bra, såsom familjen eller vår partner. Nästa zon kallas för *den privata zonen*. Avståndet sträcker sig från 45-120cm. Här är det tillåtet för personer vi känner väl, och känner oss trygga med, att vistas. Ett exempel på en sådan person kan vara en nära kollega på arbetsplatsen. Den tredje zonen har fått namnet *den sociala zonen*, och har normalt ett avstånd på ca 120-350cm. Det är i denna zon som vi i olika vardagliga sammanhang möter människor, men där vi är noga med att hålla ett behörigt avstånd. Exempel på ett sådant möte kan vara då vi stannar någon på gatan och frågar vad klockan är. Den sista zonen, och följaktligen den som har det största avståndet från oss själva, har Hall valt att kalla *den offentliga zonen*. På ett avstånd mellan 350cm och uppåt, menar Hall, att denna zon lämpar sig för mer informella sammankomster. Fast (1977), som även han skriver om Halls olika zoner i sin bok, menar att lärare ofta använder sig av detta avstånd då han eller hon talar inför sina elever. Ekenvall tar upp ett församlingsmöte som ett exempel på den offentliga zonens användande. Hon hävdar att ett avstånd på ca 3m till de närmste åhörarna är att föredra. ”Personer som sitter för nära kan utgöra ett hinder för talarens kommunikation med dem som sitter allra längst bort eftersom hon då måste tala över och förbi dem” (Ekenvall, 1996, s.49).

Undantag då detta revirtänkande inte längre gäller finns naturligtvis. Som tidigare nämnts är dessa ovannämnda påståenden mest överensstämmande med vår västerländska kultur. Avstånden kan skilja sig mycket både beroende på individ men framförallt på kulturell bakgrund (se 3.7.1). En annan orsakande faktor som kan bidra till att dessa förutbestämda

zoner slutar att gälla kan även bero på situationen i fråga. I vissa vardagliga möten tvingas vi ibland släppa in människor i vår intima zon. Exempel på sådana möten kan vara i överbefolkade varuhus, på fullsatta bussar eller i köbildningar. I andra situationer accepterar vi plötslig att människor ”tränger sig in på” för då har vi uppmärksamheten på något annat, något viktigare, exempelvis under en efterlängtat musikkonsert. ”När en folkmassas uppmärksamhet är starkt fokuserad glömmar man det personliga territoriet” (Argyle & Trower, 1984, s.107). Även åldern kan spela en avgörande roll då vi avgör i vilken revirzon vi väljer att hålla oss inom. Barn har ofta tillträde i zoner som vi normalt inte skulle tycka vara bekvämt att en vuxen vistades i (Backlund, 2006).

Ett revirtänkande innefattar inte bara det avstånd vi väljer att ha till varandra i olika situationer utan här handlar det även om rummets användande. ”Människor använder rummet omkring sig som sitt privata territorium precis som djuren gör” (Argyle & Trower, 1984, s.17). Fast (1977) skriver att alla människor har ett behov av att ha en plats som de kan kalla sin egen, en speciell plats vid matbordet eller en favoritplats på bussen. Att inhägna sin trädgård med staket är även detta ett tecken på revirtänkande, ett tydligt signalerande på var gränsen mellan olika revir går. Detta revirbehov kan vara medfött eller universellt, även om samhället och kulturen ofta formar det, menar Fast.

3.7. Kulturella skillnader

Inom läraryrket möter vi ofta elever från många olika kulturer. Det är därför viktigt att vi uppmärksammar hur varierande våra icke-verbala signaler kan tolkas beroende på vilken kulturell bakgrund vi kommer ifrån. Pease (1986) menar att de flesta av våra icke-verbala gester är inlärd och att innebörden är kulturellt bestämd. Även Fast (1977) belyser vikten av kulturellt bestämda gester och menar också att det verbala språket och de icke-verbala signalerna följs åt, från en kultur till en annan. ”Ett intressant faktum i detta sammanhang är att när en tvåspråkig person växlar språk, så förändrar han också sitt kroppsspråk, sina gester och sina ögonlocksrörelser” (s.138). Fördjupar vi våra kunskaper om de kulturella skillnaderna gällande kroppsspråket kan vi förhindra enkla missförstånd eller fördomar, menar Allwood (1979) då han i sin artikel behandlar kulturell variation i icke-verbal kommunikation. Nedan följer några exempel på kulturella skillnader inom den icke-verbala kommunikationen.

3.7.1 Avståndet

Det avstånd man håller till varandra när man kommunicerar varierar mycket mellan olika kulturer och sociala grupper. Kulturers varierande uppfattningar om vad som är ett normalt samtalsavstånd kan därför ofta skapa missförstånd och obehagliga situationer. ”Araber och latinamerikaner tycker om att stå mittemot och närmare varandra än nordamerikaner och européer” (Argyle & Trower, 1984, s.17-18). I möten mellan människor från olika kultur, med andra uppfattningar om den intima och personliga zonen, kan det därför lätt uppstå förvirring. Pease (1986) beskriver bland annat en sådan situation. Under en konferens i USA iakttog han hur en japan i samtal med en amerikan plötsligt började flytta sig runt, runt i rummet. Pease menade att denna ”dans” berodde på att de båda ville ”upprätthålla ett avstånd som passade deras olika kulturer” (ibid. s.25). Japanen flyttade sig alltså framåt i ett försök att hålla sig kvar i den, enligt honom, personliga zonen medan amerikanen backade för att slippa ha japanen i sin intima zon.

Det är inte bara mellan olika länders kulturer som dessa avståndsskillnader går att urskilja. Det kan även vara på sin plats att nämna att det kan förekomma skillnader inom samma land men mellan olika sociala grupper. Argyle och Trower (1984) tar, som ett exempel på detta, upp att i vissa områden i Indien måste olika kaster enligt traditioner hålla olika avstånd till varandra. Pease (1986) skriver även att det kan finnas skillnader på människors uppfattning om samtalsavstånd beroende på var det är uppvuxna. ”De som har växt upp på den glest befolkade landsbygden har behov av större personligt utrymme än de som växt upp i en tätbebyggd stad” (ibid. s.25).

3.7.2 Beröring

Hur frekvent vi rör vid varandra då vi kommunicerar varierar också mycket beroende på var i världen vi befinner oss. I en studie gjord av psykologen Sidney Jourard kan vi se de kulturella skillnaderna tydligt (enligt Argyle & Trower, 1984). Hans undersökning gick ut på att se hur mängden beröringar varierade från land till land. ”Han slog sig ner på kaféer i ett flertal länder och registrerade hur ofta folk rörde vid varandra under en timma” (s.18). Följande resultat framgick av dessa iakttagelser:

San Juan (Puerto Rico)	180
Paris	110
Gainesville (Florida)	2
London	0

Som vi kan avläsa i tabellen ovan skiljer sig graden av beröring markant i olika kulturer. ”Beröring har en annan innebörd i ”kontaktkulturer”, där beröring är vanlig, än i ”icke-kontaktkulturer” och detta kan skapa en hel del missförstånd” (Argyle & Trower, 1984, s.110). Vi bör därför vara extra uppmärksamma på vad det är för regler som styr i den kultur vi besöker. Beröring kan i vissa kulturer vara så tabubelagt att den personliga rumszonen sällan överträds, medan det i andra kulturer kan vara en icke-verbal signal för vänskap. ”Det är faktiskt inte så ovanligt att affärsmän i arabiska länder tar en i handen som tecken på särskild respekt och vänskap när man är ute och går tillsammans” (Clayton, 2004 s.27).

Generellt är beröringsbenägenheten något större i länder som Frankrike, Kina, Indien och Irland. Medan man exempelvis här i Skandinavien, övriga Nordeuropa, de baltiska länderna, USA, Kanada och Australien helst inte rör vid varandra (Clayton, 2004).

I hälsningsceremonier brukar man vanligtvis beröra den andre på ett eller annat sätt. Även dessa ceremonier skiljer sig ofta märkbart från kultur till kultur och är något som vi gärna brukar ta efter och härma då vi är ute och reser eller träffat någon från en annan kultur. I Frankrike är beröringen i en hälsningsgest betydligt mer intim än vad vi nordeuropéer är vana vid. Där hälsar man genom att kyssa i luften så kinderna snuddar vid varandra. I många kulturer är det dock vanligast med ett handslag, fast intensiteten eller längden på handslaget kan variera. I Spanien är handslagen ”varma och vänliga, och en man kan även klappa den han känner på axeln eller ryggen. *Abrazo* (omfamning) är vanligt, som i alla latinska länder” (Clayton, 2004, s.141). I Japan hälsar man på varandra genom det traditionella bugandet, här sker alltså oftast ingen beröring alls.

Vad man också bör uppmärksamma är att det i vissa länder förekommer starka könsåtskillnader mellan kvinnor och män. Clayton (2004) tar upp ett sådant exempel på indisk kultur i sin bok. ”Män rör inte vid kvinnor, vare sig formellt eller informellt. En västerländsk kvinna bör inte försöka skaka hand med en indisk man.” Vidare skriver han ”Indiska kvinnor hälsar i hand på utländska kvinnor, men inte på män” (ibid. s.150).

3.7.3 Blicken

Det finns, som vi tidigare nämnt, strikta regler för hur blickandet bör gå till för att inte verka stötande eller påträngande (se. 3.6.1). I andra kulturer kan dessa regler dock se annorlunda ut, men även inom vår egna västerländska kultur kan vi hitta skillnader. ”Sydeuropéer ser mer på varandra än nordeuropéer och amerikaner och när människor från dessa olika länder träffas, så skapar detta ofta problem” (Argyle & Trower, 1984, s.13). Italienare använder sig mycket av gester och kroppsspråk i sin kommunikation med andra. Deras blickar kan oftast uppfattas som mer långvariga och intensiva än hos den nordeuropeiska människan. Britterna, däremot, ses ofta som den mest reserverande folkgruppen på den europeiska kontinenten, menar Clayton (2004). Med tanke på dessa två nationaliteters kulturella skillnader i den icke-verbala kommunikationen är risken stor att budskap och information kan missuppfattas.

”Engelsmännen tycker att italienarna med sina långa blickar är allt för intima, medan italienarna tycker att engelsmännen är kyliga av motsatt skäl” (Argyle & Trower, 1984, s.13).

Oberoende av hur länge vi låter blicken dröja sig kvar så kvarstår det ändå att vi i vår västerländska kultur visar respekt till den andra genom att se denne i ögonen. I andra delar av världen kan reglerna för ögonkontakt se helt annorlunda ut. ”Japaner och vissa andra asiater upplever alltför direkt ögonkontakt som aggressiv och framfusig” (Clayton, 2004, s.27). Japaner väljer därför helst att titta på den andres hals då de kommunicerar hävdar Allwood (1979). Han skriver också att det inom den svarta kulturen i USA kan ses som oartig att se på den man talar med. De anser att det är bättre att sänka blicken eller titta bort.

Ytterligare ett exempel på en situation då ögonkontaktens betydelse har missuppfattats tar Fast (1977) upp i sin bok. Där berättas om en puertoricansk flicka som anklagats för att ha rökt tillsammans med några andra i en tvättstuga på en skola i New York. När rektorn förhör flickan, som tidigare inte haft några anmärkningar på sig, är han övertygad om att hon trots allt är skyldig. ”Det var inte så mycket hennes svar som övertygade mig”, sa han efteråt (enligt Fast, 1977, s.127) ”utan snarare själva hennes attityd. Hon uppträdde så sabla misstänkt. Vägrade se mig i ögonen. Ville över huvud taget inte se på mig”. Det visar sig dock att den väluppfostrade puertoricanska flickan bara ville understryka den respekt hon hyste för sin rektor och för skolan genom att undvika ögonkontakt. Denna icke-verbala signal tolkades dock helt annorlunda av rektorn ifråga.

3.7.4 Gester

Yviga gester och känsloladdade utageranden är något som oftast förknippas med italienare eller araber. ”Italienare använder sig mycket mer av gester för att förtydliga och brodera ut vad de säger” (Argyle & Trower, 1984, s.111). Engelsmännen däremot har ofta ett mer sparsamt gestikulerande kroppsspråk då de kommunicerar med andra. I likhet med engelsmännen som alltså sällan släpper fram känslorna på offentliga platser, har även japanerna en förmåga att dölja sina känslor utåt. ”Kroppsspråkets kulturella band är tydligen synnerligen starka”, skriver Fast (1977, s.142) och tar upp ett exempel från Tyskland under

nazitiden. Han menade att det då fanns många judar som försökte utge sig för att vara arier men som avslöjade sig genom ett alltför gestikulerande kroppsspråk.

Likväl som det verbala språket skiljer sig från kultur till kultur kan även de icke-verbala gesterna tolkas annorlunda beroende på var i världen vi befinner oss. För oss helt självklara gester kan för någon annan vara helt obekanta eller ha en helt motsatt betydelse. Tre vanliga gester, där de kulturella tolkningarna skiljer sig tar Pease upp (1986).

Den första kallar Pease (1986) för ring- eller ok-gesten, det vill säga då man formar en ring av pekfingret och tummen. OK-tecknet har samma betydelse i nästa alla engelsktalande länder och flertalet av de europeiska och asiatiska länderna. I Frankrike däremot betyder samma gest inte OK utan istället "nolla" eller "ingenting". En japan skulle tolka detta tecken som "pengar" medan de i vissa länder runt Medelhavet förmodligen helt skulle missuppfatta situationen då detta tecken för dem symboliserar en person som är homosexuell.

Det andra vanligt förekommande tecknet är den så kallade Tummen upp-gesten som kan ha bland annat tre olika betydelser. Även denna gest kan betyda OK men kan också används i engelsktalande länder av liftare för att signalera "kan jag få skjuts?" En tredje tolkning som vi kan se i exempelvis Grekland är att denna tummen upp-gest betyder "Far åt helvete! Stick!"

Den tredje och sista gesten, som enligt Pease (1986) kan orsaka kulturella feltolkningar, är V-tecknet. En gest där man håller upp pek- och långfinger i luften. I Storbritannien, Australien och på Nya Zeeland tolkar man oftast denna icke-verbala och medvetna signal som "dra åt helvete". Här i Europa är det dock vanligare att vi uppfattar gesten som ett segertecken. "Winston Churchill införde V-tecknet som en segersymbol under andra världskriget, men han gjorde tecknet med handflata utåt" (ibid. s.13). Tecknet kan även betyda siffran två i många delar av Europa.

Vissa gester är för oss så självklara att vi knappt reagerar över att vi gör dem. Ett exempel på detta är våra ja- och nej-gester, det vill säga då vi för huvudet upp och ner för att signalerar ja och åt sidan då vi signalerar nej. Många tror kanske att en sådan gest tolkas på samma sätt över hela världen men så är inte fallet. Fast (1977) skriver om en god vän som undervisade på en stor högskola med många indiska studenter. Dessa studenter använde motsatta gester för ja och nej. Det vill säga att de nickade då det signalerade nej och tvärtom. Även i vår kultur så behöver inte alltid en huvudskakning betyda nej. Det kan istället betyda "hon är inte riktigt klok" eller "detta går över mitt förstånd". I Grekland och Turkiet kan ett nej istället signaleras genom att man kastar huvudet bakåt (Backlund, 2006).

Feltolkningar och pinsamma situationer är alltså lättare att undvika om vi lär oss att förstå de kulturella skillnaderna. En persons kulturella bakgrund bör alltid tas med i beräkningarna då man försöker tolka dennes icke-verbala signaler. "I vårt mångkulturella samhälle är kunskapen om ickeverbalt beteende lika viktig som grammatiken. Många missförstånd kunde klaras upp och många fördomar avlivs om vi lärde oss vilka skillnader i tolkningen som finns inom olika kulturer" (Backlund, 2006, s.27).

3.8. Information vi får genom den icke-verbala kommunikationen

Genom den icke-verbala kommunikationen sänder vi ut både medvetna och omedvetna signaler dessa signaler kan vara mer eller mindre kontrollerbara. Vissa är medfödda medan andra är inlärd, vi kan uttrycka känslor och förmedla diverse budskap. Genom att använda oss av olika gester, ansiktsuttryck, blickar, kroppshållningar, avstånd och beröringssätt tolkar andra människor oss utifrån deras egna erfarenheter. Detta kan leda till missförstånd, speciellt om man kommer från olika kulturer. Vi har olika avståndszoner runt vår kropp, beroende på hur väl vi känner varandra tillåter vi vissa personer att komma närmre än andra. Dessa zoner är som vi nämnt tidigare mycket individuella och kulturbundna. Även gester av olika slag kan betyda olika saker i olika kulturer, människan använder sig av olika typer av gester beroende på situation, vill man till exempel förklara hur en cirkel ser ut genom att i luften "rita" en, använder man sig av en *beskrivande gest*. Flera av författarna, till exempel Molcho (1995) Pease (1986) och Backlund (2006), påpekar vikten av att inte basera sin tolkning av en annan persons icke-verbala kommunikation på någon enstaka gest eller signal. Alla delar i den icke-verbala kommunikationen måste vägas samma för att man ska kunna göra en rättvis bedömning. Ovan nämnda författare inklusive Ekenvall (1996) och Argyle och Trower (1984) anser att den icke-verbala kommunikationen är den dominanta. Vid de tillfällen den verbal och icke verbala kommunikationen förmedlar olika budskap lutar vi på den icke-verbala.

3.9. Tidigare forskning

Jean Ann Graham och Michael Argyle (1975) genomförde en forskningsstudie som gick ut på att undersöka om beskrivande gester underlättade då man undervisade om geometriska figurer. Undersökningen gick ut på att två jämförbara grupper fick ta del i en föreläsning om geometri. Den ena gruppen deltog i en föreläsning där föreläsaren med hjälp av de icke-verbala signalerna beskrev olika figurer. Den andra gruppen fick samma geometriska figurer beskrivna för sig, men denna gången utan några beskrivande gester som stöd från föreläsaren. Då man efteråt mätte de båda gruppernas förståelse och vad de mindes från föreläsningen skiljde sig resultaten åt. De åhörare som deltagit på föreläsningen med icke-verbala gester som stöd klarade sig bättre och hade tagit till sig mer information och kunskap. Allwood (1979) tror att detta resultat kan grunda sig i att det förmodligen är lättare att ta till sig geometriska figurer men hjälp av illustrationer, han tror också att det kan bero på att ickeverbala inslag gör kommunikationen mer intressant och livfull.

En annan tidigare forskningsstudie fokuserade inte på betydelsen av ickeverbala gester utan belyste istället kulturella skillnader kontra ekonomiska förhållanden i de icke-verbala uttrycksbeteendena. Professor Stanley E. Jones (enligt Fast, 1977) hade en sociologisk aspekt på sin forskning och motsade sig bland annat Argyle och Trower (1984) i påståendet om att människor med olika kulturella bakgrunder avståndsmässigt förhåller sig olika till varandra (se.3.7.1). Jones hade under en tvåårsperiod observerat Manhattans olika etniska områden i New Yorks och kommit fram till att fattigdomen där hade rubbat de kulturella uttrycksbeteendena hos dessa människor. Han menade därför att denna "fattigdoms kultur" var betydligt starkare än den etniska. "Professor Jones kunde konstatera att bokstavligt talat var och en som bodde i överbefolkade områden med slumbostäder höll ett samtalsavstånd på cirka tre decimeter, oavsett sin etniska bakgrund" (Fast, 1977 s.160).

4. Metod

I denna del går vi igenom vår empiri. Ordet *empiri* kan översättas med erfarenhet och kännetecknas därför av de kunskaper som grundas på observationer av verkligheten (Patel & Davidson, 1994). Innan våra besök på skolorna var vi noga med att läsa in och fördjupa oss i teorierna kring den icke-verbala kommunikationen och dess betydelse. ”Bra intervjuer kräver sakkunskap – vad gäller både ämnet för undersökningen och det mänskliga samspelet” (Kvale, 1997, s.99). Genom att ha skrivit den teoretiska delen av vår studie innan vi åkte ut och besökte de olika lärarna kände vi båda att vi var väl förberedda och insatta i ämnet.

Följande kommer vi mer preciserat att beskriva vad vi har fokuserat på under våra besök på skolorna. Vi kommer även att ta upp vårt vetenskapliga förhållningssätt samt våra val av metoder, varför vi valt dessa och hur vi har gjort vårt urval. Avslutningsvis redovisar vi hur vårt genomförande har gått till och vad vi fått för resultat av dessa.

Dessa delar kommer att tas upp i följande ordning:

1. Vetenskapligt förhållningssätt
2. Val av metod
3. Urval
4. Genomförande
5. Redovisning
6. Analys

4.1. Vetenskapligt förhållningssätt

I vår studie undersöker vi olika lärares användande och syn på icke-verbal kommunikation. Det är våra tolkningar och reflektioner av det vi ser under observationerna och de svar vi får under intervjuerna som ligger till grund för resultatet. Detta kan liknas vid ett hermeneutiskt förhållningssätt. ”Hermeneutik betyder ungefär tolkningslära och är numera en vetenskaplig riktning där man studerar, tolkar och försöker förstå grundbetingelserna för den mänskliga existensen” (Patel & Davidson, 1994 s.25). Hermeneutikern ser subjektivt på sin forskning genom sin egen förförståelse, detta är en positiv tillgång i den hermeneutiske forskarens ögon. Vi har i vår studie fokuserat oss på att tolka helhetsintrycken av det vi ser under observationen. De olika delarna i den icke-verbala kommunikationen, såsom minspel och gester, har vi också iakttagit och studerat men fokus har legat på helheten. Även detta kännetecknar hermeneutiken där forskaren går från helhet till del och tillbaka för att få en så rättvis bild som möjligt (ibid.).

4.2. Val av metod

Vårt val av *observation* som en av två metoder i vårt examensarbete grundar vi i att det är den metod som är mest användbar då det handlar om att ”samla information inom områden som berör beteenden och skeenden i naturliga situationer” (Patel & Davidson 1994 s.74). Den typen av observation vi kommer att genomföra kallar Patel och Davidson för en *ostrukturerad observation*. Till skillnad från den *strukturerade observationen* så använder vi oss inte av något *observationsschema* utan vi vill istället registrera ”allting” som rör den icke-

verbala kommunikationen då läraren undervisar. Att lyckas med konsten att enbart men hjälp av anteckningar hinna med att observera allting är svårt även för den skickligaste av observatörer, menar Patel och Davidson. Därför har vi valt att genomföra våra observationer med hjälp av videoupptagning. Fördelen med denna sortens observation är att vi, under den efterkommande intervjun, enklare skall kunna redovisa en rättvis bild för läraren om hur han/hon använde sig av sin icke-verbala kommunikation under observationstillfället.

Vi kommer inte att redovisa dessa videoupptagningar i vårt färdiga examensarbete utan väljer att endast använda detta material som ett stöd i vår intervju med läraren. Detta för att vårt syfte inte innefattar *hur* läraren använder sig av sin icke-verbala kommunikation i klassrummet utan *hur medvetet* denne använder sig av det. Vi tror dock att det kan vara en nackdel med denna sorts videoobservation. Vi befärar att det kan finnas en risk att den som filmas under observationen kan komma att känna sig distraherad och hämmad i sin undervisning. "En felkälla under observation kan vara att en observerad person eller grupp kan uppföra sig annorlunda när de vet att de är föremål för observation, än när de vet att detta inte är fallet" (Stukát 2005, s.50).

Som observatörer kommer vi, trots filmandet, ändå försöka sträva efter att påverka lärarens naturliga beteende så lite som möjligt. Vårt förhållningssätt är därför *icke deltagande* men vår närvaro kommer däremot att vara *känd* både för elever och för lärare. Det vill säga att den, eller de, som deltar i observationen kommer att vara medvetna om vår närvaro i klassrummet. De kommer också att vara införstådda med besökets syfte, att observera läraren och dennes användande av kommunikationsförmedling. Vi kommer inte själva aktivt att delta i den undervisning som skall observeras (Patel & Davidson, 1994).

Som en hjälpmetod kommer vi att använda oss av *kvalitativa fältintervjuer*. Att genomföra fältintervjuer innebär att vi kommer att besöka våra intervjupersoner på deras arbetsplats och vid intervjutillfället kommer vi båda att närvara. Detta dels på grund av att intervjuerna kommer att ske i samband med observationerna där vi båda medverkar, vilket medför att det är mest naturligt att båda närvarar på intervjun. Samt dels för att kunna få ut så mycket som möjligt av intervjun i sig. "Två personer kan upptäcka mer än vad en person gör" (Stukát, 2005, s.41). Att dessa forskningsintervjuer klassas som kvalitativa baserar vi bland annat på att de kommer att genomföras halvstrukturerat. I en halvstrukturerad intervju använder sig intervjuaren av en så kallad "frågeguide" istället för ett fast frågeformulär (ibid.). Vi strävar efter en öppnare intervju som ska lämna mer plats för intervjupersonens svar. Vi kommer att ställa frågor som rör den icke-verbala kommunikationen men frågorna kommer att formuleras olika och ställas i den ordning som passar den aktuella intervjusituationen. Patel och Davidson (1994) väljer att kalla detta en för en *ostandardiserad intervju*.

Intervjuerna kommer att registreras genom ljudupptagning vilket vi tror medför en mer avslappnad stämning. Kvale (1997) skriver att detta tillvägagångssätt idag tillhör det vanligaste och tillägger: "Intervjuaren kan då koncentrera sig på ämnet och dynamiken i intervjun" (ibid., s.147).

4.3. Urval

Vår studie räknas in under kategorin *fallstudier* eftersom det endast handlar om ett urval av undersökningar på en mindre avgränsad grupp. "Fallstudier kommer ofta till användning när vi vill studera processer och förändringar" (Patel & Davidson, 1994, s.44). Merriam (1994) påpekar att "[e]n fallundersökning, i synnerhet den som är kvalitativt inriktad, är en väl avpassad metod för att förstå och tolka observationer av pedagogiska skeenden och företeelser" (s.17).

I vår studie ville vi undersöka hur den icke-verbala kommunikationen fungerar i skolformer där den verbala kommunikationen brister. Det var viktigt för oss att hitta miljöer där chanserna till att få svar på våra frågeställningar skulle vara stor. Vi valde därför att kontakta tre klasser där vi antog att den verbala kommunikationen var bristfällig på ett eller annat sätt. Dessa antaganden baserar vi på tidigare erfarenheter och från verksamhetsförlagd utbildning med elever i tränings- och särskoleklass samt på 1994 års läroplan som bland annat säger: "Skolan ansvarar för att varje elev som lämnar träningsskolan har utvecklat sin förmåga att kommunicera genom språk, symboler, tecken eller signaler" (Utbildningsdepartementet, 1994, s.20) [Lpo 94].

4.4. Etiska principer

Personerna i vår studie är och kommer att förbli anonyma. Inga personuppgifter, namngivna skolor "eller annan möjlig identifiering..." (Patel & Davidson, 1994, s.63) kommer därför att förekomma i vår studie. Intervjupersonerna kommer i inledningen av intervjun få fullständig information om vårt syfte med studien, metodval och tillvägagångssätt. Avslutningsvis kommer de även att informeras om att de när som helst har rätt att dra sig ur. "Den som medverkar i en undersökning ska ha rätt att självständigt bestämma om, hur länge och på vilka villkor de ska delta" (Stukát, 2005, s.131). Då intervjuerna är sammanställda och nerskrivna kommer vi även att maila vårt resultat till lärarna för att få ett godkännande på våra tolkningar av intervjuerna, vilket är en del i det *informella samtycket* (Kvale, 1997).

4.5. Genomförande.

Som ett första steg sökte vi upp telefonnummer till de tre olika lärarna vi ville besöka och tog sedan kontakt med dem. Över telefon förklarade vi att vi går på lärarhögskolan, att vi nu skriver ett examensarbete om kommunikation och att vi valt att fokusera oss på lärare som arbetar med elever vars verbala kommunikation brister. Vi vill här understryka för läsaren att vi medvetet inte nämner orden ickeverbal-kommunikation eller kroppsspråk under telefonsamtalet. Vi var rädda för att resultatet av vår studie skulle påverkas av detta. Att lärarna inte skulle använda sig av sitt kroppsspråk på ett avslappnat och naturligt sätt om vi uttalade dessa begrepp. Vi anser dock att det, mellan raderna, framgår att vårt syfte är att undersöka den icke-verbala kommunikationen. Detta på grund av att vi valt att fokusera på brister i den verbala kommunikationen. De olika lärarna välkomnade oss och godkände att vi filmade dem under vårt besök och de accepterade en intervju som skulle ta ungefär en timma. Tid och plats för besöket bokades in och vi utbytte kontaktuppgifter.

När vi och eleverna anlönt till klassrummet presenterade vi oss kort för eleverna och berättade att vi var där för att titta på hur deras lärare arbetade. Vi placerade oss på ett ställe i klassrummet där vi ansåg att vi hade så lite påverkan på undervisningen som möjligt. Under förmiddagen filmade och observerade vi läraren och hennes icke-verbala kommunikation.

Intervjun utfördes i klassrummet när eleverna lämnat lokalen. För oss var det viktigt att intervjun utfördes på en plats vi kunde sitta ostört och där vi alla kunde känna sig avslappnade. ”Miljön ska vara så ostörd som möjligt och upplevas som trygg (för båda parterna)” (Stukát, 2005 s.40). Vi informerade om ljudupptagning och först i detta skede talade vi om att fokus låg på den icke-verbala kommunikationen. Förklarade vårt syfte med observationen och varför vi valt att inte säga detta från börjar, där efter lät vi intervjun fortlöpa. I slutet av intervjun tittade vi på videoupptagningen och gjorde en gemensam analys av lärarens icke-verbala kommunikation. Läraren fick här kommentera sitt eget agerande och komma med synpunkter och kommentarer på det hon såg. Fokus i vår undersökning skulle ligga på den icke-verbala kommunikationen och inte på den verbala. När vi utförde en pilotundersökning konstaterade vi att det var lätt att fokusera på hur man själv låter. Därför valde vi att spela upp filmen utan ljud.

5. Resultat

Här följer en beskrivning av de resultat vi fått fram genom våra tre fallstudier. Vi har valt att redovisa observationerna och intervjuerna var för sig. Innehållet är sakligt, utan egna kommentarer och slutsatser.

5.1. Redovisning av observationerna

Vi vill i korta drag börja med att redogöra för våra observationer av de tre klasser vi har besökt. Detta för att läsaren skall kunna få en mer tydlig och rättvis bild av hur lärarna har det på sin arbetsplats och under vilka olika omständigheter vi besökte dem.

Fallstudie A

Vid vår första observation besökte vi en klass på en skola för senare åldrar. Klassen bestod normalt av sex elever med grava funktionshinder av olika karaktär. Vid tillfället för observationen var dock fyra av de sex eleverna frånvarande på grund av sjukdom. Läraren som vi valt att observera har det pedagogiska ansvaret för gruppen och har följt flertalet av eleverna i cirka två år. I klassen finns även fyra assistenter oftast närvarande. Denna dag fanns två av fyra assistenter med i klassrummet. Sammanlagt var det följaktligen två elever samt fem vuxna, oss inkluderat, i klassrummet under förmiddagens observationstillfälle.

Klassrummet var stort och rymligt med en köksdel och ett specialbyggt badrum/toalett i direkt anslutning. I mitten av rummet stod ett stort ovalt bord placerat där eleverna hade sina förutbestämda platser med sitt namn skrivet på stolsryggen. Vid bordet fanns även plats för assistenterna och läraren. Vid detta bord satt gruppen oftast samlad vid morgonsamlingen eller vid andra genomgångstillfällen. Eleverna hade utöver detta en egen ”bänklats”, ett eget skrivbord med skrivbordslampa och hyllor.

Vid tiden för besöket observerade vi bland annat läraren under morgonsamlingen och dess rutiner. Man gick igenom dagens datum, dagordning och vilka som var frånvarande. Eleverna fick även med hjälp av sin *kontaktbok* berätta vad det gjorts dagen innan. Under denna morgonsamling öppnade man också en lucka ur adventskalendern samt tände dagens "färgljus". Då man arbetar med barn med grava funktionshinder väljer man ofta att benämna de olika veckodagarna med färger. Tisdagar är exempelvis den "blåa dagen" och då tänd följaktligen det gröna stearinljuset. Avslutningsvis sjöng alla en sång tillsammans och blåste därefter ut ljuset som en tydlig markering för att morgonsamlingen nu var avslutad. Därefter följde en stunds eget arbete vid bänkplatserna och sedan gick de ut på en kortare promenad runt skolan. Väl inne igen hade läraren med hjälp av en assistent en massagelektion med eleverna. De två eleverna fick först bli masserade av de vuxna för att sedan byta och själva massera, detta med hjälp av ett massagehäfte med illustrerade bilder. Efter massagelektionen avslutades videoobservationen och eleverna gick iväg för att äta lunch medan vi stannade kvar i klassrummet med läraren för en intervju.

Både läraren och eleverna använde sig av *tecken som stöd* som ett betydande icke-verbalt kommunikationsmedel. Som vi tidigare påpekat är denna sortens kommunikation dock inte något vi valt att behandla i denna studie. Lärarens mimik var neutral, med få ansiktsuttryck. Hennes kroppshållning var rak. Få hand- och armgester noterades. Hon rörde sig en del i klassrummet och använde sig vid ett flertal gånger av kroppslig beröring då hon kommunicerade med eleverna.

Fallstudie B

Under vår andra observation besökte vi samma skola som under föregående fallstudie, fast i en annan klass. Denna grupp elever ingick i skolans särskoleklass och bestod av sex elever med funktionshinder av mildare grad än i tidigare observation. I klassrummet fanns även två assistenter samt en lärare med pedagogiskt ansvar, hon hade undervisat dessa elever i cirka fem år. Det är denna lärare vi valt observera i vår studie.

Särskoleklassen är relativt nyinflyttade på skolan men har under terminens gång kommit i ordning bra. Klassrummets inredning upplevdes mysig och rogivande med trevlig belysning och många av elevernas bildalster uppsatta på väggarna. Där fanns flera fönster med färgglada gardiner, adventljusstakar och andra fönsterdekorationer. I ena delen av rummet fanns en "myshörna" med soffa och ett litet bord. I övrigt påminde inredningen om den som fanns i träningsskolan, med ett ovallt bord i mitten och egna skrivbord utplacerade längs väggarna i klassrummet. I anknytning till klassrummet fanns även ett uppehållsrum med soffgrupp, ett eget litet kontorsrum för läraren samt ett mindre pentry.

Läraren startade upp morgonens lektion med att eleverna samlades kring det centrerade bordet. En utvald elev fick gå fram till tavlan där denne fick redogöra för dagordningen, dagens datum, namnsdag och väderlek. Varje morgon adderades även en pusselbit till julmotiviet som läraren hade uppsatt på tavlan. Eleven framme vid tavlan fick även en lite adventsklapp. Lärare hade i förväg gömt klappen och skrivit ett litet rim med en anvisning om var klappen kunde tänkas vara placerad i klassrummet. Även vid denna morgonsamling tändes det stearinljus som sedan släckas i samband med att morgonrutinerna avslutades. Därefter följde en repetition på vad eleverna hade lärt sig av ett tidigare studiebesök på konstmuseet. Lärare visade bilder på kända konstverk de hade beskådat under besöket och

gick igenom enkel fakta om de olika konstnärerna. Läraren nämner senare att repetition är A och O för dessa elever om de skall ta till sig faktakunskaper likt dessa. Även efter tionasten bestod den första lektionsdelen av en kort repetition, fast denna gång i ämnet geografi och om fakta kring Island. Under lektionens andra hälft fick eleverna jobba självständigt vid sina bänkar med individuellt arbete. Båda assistenterna och läraren fanns då närvarande i klassrummet för att stötta och hjälpa eleverna vid behov. Observationerna avslutades vid lunchtid då klassen åkte iväg för att simma. Läraren kände sig förkyld och hade därför valt att inte följa med till simhallen, utan passade istället på att vara kvar med oss för att medverka i vår intervju.

Hon log ofta samt använde mycket mimik och ögonkontakt då hon kommunicerade. Läraren rörde sig mycket runt i rummet och stod sällan med ryggen vänd mot gruppen. Hennes kroppsspråk var rikt på gester, både av den beskrivande och signalerande sorten (se 3.6.2). Hennes blick var fokuserad och kroppshållningen var rak.

Fallstudie C

Denna skola undervisar elever från förskoleklass till år skolår sex. Skolan har en stor kulturell mångfald och antalet elever med svenska som modersmål är få. Vid vårt observationstillfälle på denna skola valde vi att besöka en så kallad förberedelsegrupp. Gruppen bestod av sju elever, med något varierande åldrar, och med olika kulturella bakgrunder. Samtliga elever tillhörde egna ordinarie klasser men undervisades kontinuerligt i denna förberedelsegrupp då deras språkkunskaper i svenska hade stora brister. Gymnastik och andra praktiska ämnen gjorde eleverna därför oftast i sina ordinarie klasser. Eftersom inte alla elever gick i samma ordinarie klass så resulterade detta i att många av eleverna kom och gick lite under observationen och lektionens gång. Läraren vi valt att observera började arbeta på skolan vid höstterminens start och var därför förhållandevis ny för eleverna.

Klassrummet var litet och hade nätt å jämt plats för elevernas bänkar. Trots denna trångghetskänsla upplevdes rummet ljust och välkomnande med fönster som vätte ur mot skolgården. Innemiljön kändes hemtrevlig med många elevteckningar på väggarna och beskrivande bilder på bland annat kroppens olika delar. I klassrummet fanns även ett litet katederbord i ena hörnet samt några väggfasta hyllor. I rummet intill låg ett litet bibliotek som enligt läraren används ofta på grund av den utrymmesbrist som fanns i klassrummet.

Dagens första lektion började med ett kort välkomnande tillbaka av de elever som hade varit lediga i några dagar på grund av en religiös högtid de firat. Därefter läste eleverna i sina bänkböcker en stund medan läraren gick runt och förhörde läsläxan. Efter cirka 20 minuter avbröts tystläsningen och läraren ställde fram en stol vid tavlan som hon slog sig ner på. Sedan följde även här en sorts genomgång av dagens schema och datum. Lärarens frågor besvarades med handuppräckning och tillskillnad från de andra observationstillfällena öppnades det inga adventskalendrar och inga stearinljus tändes. Eleverna berättade vad de hade varit med om under deras ledighet och de barn som varit i skolan fick berätta vad de hade gjort. Därefter fick de skriva och rita detta i sina dagböcker. Lektionen avslutades med att det ringde ut och eleverna plockade ihop och gick ut på rast. Efter förmiddagsrasten visade det sig att alla elever i förberedelseklassen var upptagna med annat och läraren frågade därför om vi ansåg att vi hade tillräckligt med material från videoupptagningen för att kunna genomföra en eventuell intervju. Vi kände oss tillfreds med de material vi fått och påbörjade intervjun.

Läraren i fallstudie C använde genomgående olika gester som stödhjälp i till den verbala kommunikationen. Ledsagande gester återkom vid ett flertal gånger. Hennes blick var fast då hon konverserade med en elev. Kroppshållning var varierande, ibland sänkta axlar och böjd rygg, ibland rakare. Hon använde ansiktsmimiken för att interpunkter sitt tal. Läraren förflyttade sig mycket i klassrummet, stod ej framme vid tavlan hela tiden. Beröring förekom men inte i stor utsträckning, endast vid ett fåtal tillfällen.

5.2. Redovisning av intervjuerna

Här följer en sammanställning av de tre intervjuer vi gjort. Vi har valt att sammanfatta dessa intervjuer i en sammanhängande text för att i största möjliga mån låta dem vi intervjuat vara så anonyma som möjligt (se 4.4). Vi vill styrka under att vårt syfte med denna studie inte är att jämföra lärarna och skolformerna emellan. Vi är alltså inte ute efter att finna skillnader eller likheter mellan dessa fallstudier. Vi vill genom våra observationer och intervjuer istället få en djupare insikt i hur medvetna dessa lärare är över sin icke-verbala kommunikation. Vi vill bland annat få reda på om de själva kan se någon skillnad i deras nuvarande arbetssituation jämfört med tidigare yrkeserfarenheter inom skolväsendet, då med fokus på det icke-verbala. Intervjufrågorna i sin helhet finner läsaren i bilaga 1.

Lärarytbildning och tidigare yrkeserfarenheter

Den äldsta av de tre lärarna utbildade sig aldrig på lärarhögskolan utan gick på seminarium, dåtidens motsvarighet till dagens lärarytbildning. De två andra lärarna har en betydligt yngre lärarytbildning och avslutade sina studier under början av 2000-talet. En av de sistnämnda har samhällsorienterade ämnen och svenska som inriktning men har i möjligaste mån försökt att rikta sig mot specialpedagogik under sin lärarytbildning. Den tredje är fritidspedagog i botten men vidareutbildade sig för några år sedan till lärare.

Lärarnas yrkeserfarenheter skiljer sig åt, en av lärarna har arbetat inom särskolan under alla sina år som verksam lärare. De andra två har tidigare erfarenheter från andra skolformer än den som de arbetar i för tillfället. En av dem har en cirka 40-årig yrkeserfarenhet som lärare i grundskolan men har under de sista fem åren övergått från grundskolan till grundsärskolan. På frågan hur det kommer sig varför hon valt att börja arbeta inom särskolan svarar hon:

Jag har alltid varit intresserad av barn som har det svårt. Har alltid tyckt att det har varit kul och spännande. När jag fick förfrågan om att ta över särskoleklassen på vår skola så tackade jag ja. Kände att jag tyckte det kunde vara kul att pröva på något annat.

Lärarnas definition av begreppet *icke-verbal kommunikation*.

Vi var intresserade av att få reda på hur lärarnas förkunskaper kring icke-verbal kommunikation såg ut. Genom att fråga dem vad de räknar in i begreppet kroppsspråk och icke-verbal kommunikation fick vi en klarare uppfattning av detta. Samtliga lärare räknade upp gester och blicken som viktiga delar. En lärare nämnde även bilder och val av klädsel som en del i begreppet. Hon erinrades de lärare hon själv hade som hon verkligen tyckte om, och hur de gjorde.

Jag tyckte det betydde mycket då, kanske i tonåren speciellt, hur läraren klädde sig, att det var glada färger. Det tyckte jag var betydelsefullt, och jag märker själv som lärare att eleverna tycker om det. Man ger ett piggare intryck!

En annan lärare nämnde inte bilder och kläder som en del i den icke-verbala kommunikationen men tog istället upp ett flertal andra saker som hon ansåg höra dit, exempelvis mimik, röstläge, hållning och beröring. En av dem definierade istället, vad hon ansåg, var själva innebörden av icke-verbala signaler och sa att gester och blickar förstärker det man säger verbalt

Utbildning eller fortbildning inom kroppsspråk och icke-verbal kommunikation.

Vi var nyfikna på att få veta om några av dessa lärare hade gått någon kurs eller liknande som fokuserat på just den icke-verbala kommunikationens betydelse.

Ingen av lärarna kunde minnas att detta hade berörts i deras lärarutbildning, med undantag från en lärare som valt att läsa drama och rytmik under en termin.

Då handlade det ju mycket om att använda sitt kroppsspråk och att uttrycka och gestalta med hjälp av kroppen.

Två av de tre lärarna hade gått kvällskurser i teckenspråk och tecken som stöd. Denna del av den icke-verbala kommunikationen har vi, som vi tidigare nämnt, valt att avgränsa oss ifrån. Vi väljer därför att inte gå djupare in på detta, trots att teckenspråket hos en av lärarna spelade en stor och betydande roll i hennes undervisning.

På frågan om detta kanske istället var något som hade belysts eller utvärderats inom arbetslaget eller av skollädaingen så var svaren även här negationer.

Nej det har vi nog inte gjort, inte än. Har haft fullt upp att komma in i de nya lokalerna och allt, men det kan man gott göra.

En annan svarade:

Nej tyvärr. Men borde reflektera och utvärdera sig själv mycket mer och ha kolleger som tittade på en så att man kunde förbättra det man är dålig på.

Den icke-verbala kommunikationens betydelse vid informationsförmedling

Ekenvall skriver i sin bok *Retoriken i praktiken* (1996) att möjligheten till ett gott första intryck aldrig kommer tillbaka. Hon menar att åhörare bildar sig en uppfattning om talaren redan i de inledande minuterna. Ekenvall menar att kroppsspråket spelar den största, och kanske mest avgörande, rollen för hur man uppfattar en annan människa (75 %). På andra plats kommer rösten, dess kvalitet och styrka (15 %) och det som har minst betydelse för hur man uppfattar en annan människa är orden, alltså vad som faktiskt sägs (10 %). Vi frågade lärarna vad de hade att säga om detta påstående. En reaktion var:

Oj, det är oerhört intressant!

En annan av de tre lärarna lät inte lika förvånad.

Då tror jag att det spelar än ännu större roll för våra barn, dom känner ju av kroppsspråket mer än att lyssna av exakta ord. Jag vet att jag har känt och tänkt det sedan jag började jobba med funktionshindrade barn att de är duktiga på att känna av sinnesstämningar och så.

Icke-verbal kommunikation som en del i den egna undervisningen

Alla lärare var beredda att hålla med om det påstående vi haft i tidigare fråga. Vi var därför nyfikna på att ta reda på *hur* viktigt de tyckte att det var att ha med det som en del i undervisningen. Gjorde de några praktiska övningar med sina elever som belyste den icke-verbala kommunikationen betydelse eller diskuterades det någonsin i klassen om hur exempelvis kroppsspråk kan tolkas och misstolkas? Ingen av lärarna nämnde något om speciella klassdiskussioner angående den icke-verbala kommunikationens betydelse men däremot tog samtliga lärare upp dramainriktade moment i undervisningen som en del i detta. En lärare tyckte att drama var ett fantastisk arbetssätt att jobba med men hade inte hunnit med det i den nya klass hon var i nu.

Inte än men jag går i tankar att göra det, framför allt när det gäller känslor, för det har jag ju lagt märket till, och även läst mig till, att just känslor kan vara svårt att hitta de svenska orden på.

En annan berättade att hennes elever hade spelat upp en lite pjäs förra terminen och att de älskade drama. Hon beklagade sig dock över att det inte hade hunnits med så mycket i år, delvis på grund av att hennes kollega, som höll i pjäsen tidigare år, nu var sjukskriven.

Vi har det inlagt på schemat men vi har inte riktigt hunnit med det denna terminen för det har varit så mycket, men målet är att vi ska fortsätta med det.

En annan menade att det var sällan som hon använde sig av drama i sin undervisning men att det visst hade hänt någon gång ibland, och att det då uppskattades mycket av eleverna.

Synsätt på den icke-verbala och verbala kommunikationen i samspel.

Samtliga lärare hävdade att de på ett eller annat sätt använde sig av sitt icke-verbala språk som stöd då de kommunicerade verbalt med eleverna.

Det kanske blir så, att man blir ännu tydligare med kroppsspråket när barnen inte förstår. Det är stor chans att det blir så.

De tyckte dock att de använde kroppsspråket mer medvetet och tydligare sedan de börjat arbeta med elever vars verbala kommunikation brister. En lärare säger:

Ja lite, det tycker jag nog. Jag får nog vara lite mer skådespelare nu än vad jag varit innan, lite mer gester. Ännu lite mer tydlig tycker jag man får vara...och visa för att få dem med sig.

En lärare sa att då man använder sig mycket av tecken som stöd när man arbetar, så ligger det nära till hands även när man kommunicerar med andra.

Jag har märkt att när man väl har börjat med tecken som stöd så vill man gärna använda det i andra sammanhang, när man träffar andra barn, små barn. Då blir det ofta så att man tecknar till dem också, för man är så inkörd i det

Kulturella skillnader

Under intervjun med läraren som arbetar i förberedelsegruppen för elever med bristande kunskaper i svenska språket, diskuterade vi kring skillnader mellan kroppsspråket i olika kulturer. Hon påpekade att det märks att barn med andra kulturella bakgrunder har med sig andra icke-verbala signaler, och att det kan ske missuppfattningar då man som svensk försöker tolka dessa. Ett exempel som läraren tar upp är skillnaderna i hur ögonkontakten används olika. Försättningsvis säger hon:

Barn kanske kunde vika undan lite och i början uppfattade jag det som att jag kanske antagligen var lite för närgången eller att barnen skämdes eller något sånt. Men sen har jag förstått, när jag har pratat med andra, att det handlar oftast inte om det. Det handlar snarare om kulturella skillnader i de icke-verbala signalerna.

När vi frågade henne om hon var medveten om dessa kulturella ”krockar” innan hon började jobba med dessa elever svarade hon:

Det är ju sånt som man har hört talas om. Det pratas ju ganska mycket om det i bl.a. i media med även bland människor över huvud taget. Det har skapat stereotyper om hur vi är så att säga.

Graden av medvetenhet i gester och mimik.

Under intervjuerna diskuterade vi mycket kring hur medveten man som lärare är av sitt kroppsspråk och av de signaler man sänder ut. En ansåg att hon nog använde sig av både omedvetna och medvetna signaler, men att mycket ändå var omedvetet. Hon trodde att hennes erfarenhet av lärarrollen kunde vara en anledning till att mycket sker omedvetet. En annan sa sig aldrig riktigt ha reflekterat över hur hon använder sitt eget kroppsspråk i undervisningen.

Ofta är det så fullt upp tyvärr, så att man inte hinner reflektera så mycket över sitt arbete. Tyvärr är det så himla mycket bisaker och administrativt arbete, lite för mycket.

Hon trodde ändå att det egna kroppsspråk säkert kunde variera lite beroende på vem man talar med och vilken relation man har till personen eller gruppen i fråga. Den tredje läraren uppfattade sig själv som en person som arbetar mycket med kroppen men trodde att det mesta skedde omedvetet. Hon påpekade dock att kroppsspråket förmodligen är mer eller mindre spontant i olika situationer.

Det finns nog både och men jag tror att mycket av kroppsspråket är spontant. Men sen kan jag ju vara mer medveten ibland som när någon av eleverna inte förstår då visar jag med kroppen istället. Till exempel då NN frågar mig vad *håll om* betyder, då visar jag med hjälp av pennan eller genom att ta om honom. Då är det ju ett mer medvetet kroppsspråk liksom.

Tänkar kring egna och andras icke-verbala signaler

Vi ville veta om lärarna själva brukade reflektera över hur dom uppfattar andra genom deras kroppsspråk. Alla svarade att kroppsspråket spelade stor roll för hur man tolkar en person. En

lärare ställde sig dock frågan om den tolkningen man själv gör alltid stämmer överens med verkligheten. En annan sa att man säker reflekterar över det men att det kanske sker mer omedvetet.

Man placerar folk i fack ganska snabbt beroende på deras kroppsspråk, tror jag.

En följdfråga blev om de själva brukade reflektera över hur de kanske uppfattas av andra och om man kan påverka andras tolkningar av en själv.

En lärare sa att man bör använda sig av "falska" signaler för att på så sätt lura sin egen sinnesstämning samt för att få med sig eleverna på ett positivt sätt

Jag har alltid sagt till mina lärarkandidater att innan man går in till eleverna, oavsett om man är ursur, så skall man ta på sig ett leende och en glad röst. Då får man genast barnen med sig på ett annat sätt.

Reflektioner på videoupptagningen

Vårt enda syfte med att filma under observationen var, att i slutet av intervjun, spela upp det för läraren och se vad hon hade att säga om sin egen icke-verbala kommunikation. Vi ville med detta försöka ta reda på *hur* medvetna dessa lärare var över sitt kroppsspråk. Genom att titta på filmen skulle de även få en uppfattning om hur de möjligen kan tolkas eller uppfattas av andra, något som vi tyckte var viktigt att låta dem reflektera över.

Här följer några av de kommentarer som sades då de iakttog sig själva på filmen.

Jag tycker jag är lite för tråkig känner jag nog. Jag får nog tänka på att vara lite mer uttrycksfull kanske. Det känns som om jag verkligen inte är det.

Det var väldigt vad mycket gester jag gör!

Jag trodde nog att jag viftade mer men det verkar väldigt avvägt

Jaha, titta så jag håller på där, det är saker man inte tänker på.
Det är nog mycket som man göra omedvetet, det kommer bara.

En lärare ansåg att man kanske mer omedvetet "svävar ut" med sitt kroppsspråk och vågar mer om man är erfaren och trygg i sin yrkesroll.

Jag vet inte om det ligger i erfarenheten, jag tror att det bara kommer, man upptäcker just det här med att ha med sig barnen, jag tror det har kommit med åren. Man vågar pröva mer och spralla till det.

Vi noterade att en lärare använde sig mycket av sitt kroppsspråk och sina gester då hon stod framför klassen. Många gånger använde hon inga ord utan endast icke-verbala signaler då hon exempelvis ville att en elev skulle komma ihåg att räcka upp handen innan han/hon fick ordet. Då hon såg detta på filmen tillade hon:

Eleverna präglas av sin lärares icke-verbala signaler och man märker ju det när terminen gått ett tag då räcker det att jag tittar eller gör en viss gest, så har man den kommunikationen och eleverna förstår vad jag vill.

6. Diskussion

I denna avslutande del kommer vi att behandla de delar vi funnit mest relevanta för vårt framtida yrke som lärare. Vi kommer här att reflektera och dra slutsatser utifrån resultatredovisningen. Vi har delat in slutdiskussionen i följande underrubriker:

1. Metoddiskussion
2. Resultatdiskussion
3. Relevans för läraryrket
4. Icke-verbal kommunikation som allmän kurs i lärarutbildningen
5. Fortsatt forskning

6.1. Metoddiskussion

Som vi nämnt ovan har vi gjort en kvalitativ undersökning där vi använt oss av intervju och observation som metod. Med anledning av kursens tidsram valde vi att besöka endast tre olika lärare och intervju och observera dem. Dessutom var det bara två intervjupersoner som arbetat i annan skolform än den de nu var aktiva i. Vilket innebär att urvalet inte var tillräckligt representativt. Vi misstänker också att *intervjuareffekten* uppstod under en av intervjuerna (Patel & Davidsson, 1994). Vi kan självklart inte vara säkra på att vi fått ärliga svar på alla våra frågor. ”Det är inte otroligt att de ger osanna svar – mer eller mindre omedvetet” (Stukát, 2005, s.128). Under samma intervju gjorde vi också misstaget att diskutera en fråga innan vi ställt den, vi befارar att svaret vi fick skulle varit ett annat om detta misstag inte uppstått. Våra intervjuer var halvstrukturerade, även detta tror vi kan leda till att svaren blir olika och mer eller mindre påverkade av det som sagt tidigare under intervjun.

Under observationerna och intervjuerna deltog vi båda för att öka reliabiliteten med hjälp av *interbedömarreliabilitet* (Patel & Davidsson, 1994). Som tidigare nämnts filmade vi observationen och spelade in intervjuerna genom att vi använde oss av en liten videokamera och en diskret ljudupptagnings apparat. Enligt vår uppfattning påverkade detta inte lärarnas icke-verbala kommunikation eller störde undervisningen på något annat sätt. Vi upplevde intervjuerna som avslappnade och kontrollerade och anser att vi valde en passande miljö för utförandet.

Vårt syfte med studien var dels att undersöka om lärare använder sig av en mer medveten icke-verbal kommunikation i undervisningen av grupper där den verbala kommunikationen brister. Vi ville också utveckla våra och läsaens kunskaper om icke-verbal kommunikation. Vi anser att vi uppnått vårt syfte men vill påpeka att studiens tillförlitlighet inte är så hög. Resultatet av vår studie gäller endast för de skolor vi besökt. Alla de lärare vi intervjuat anser dock att de använder sig av en mer medveten icke-verbal kommunikation i arbete med barn där den verbala kommunikationen brister. Trots detta kan vi omöjligt dra en slutsats som generaliserar alla lärare som arbetar med elever vars verbala kommunikation brister. Alltså är även generaliserbarheten låg, på grund av att vi endast besökt tre klasser, med stor spridning bland intervjupersonerna.

För att få en större reliabilitet, validitet och generalisering skulle vi ha kunnat observera och intervjuat fler lärare. Det skulle också varit bra om vi endast intervjuat och observerat lärare

som arbetat i olika skolformer. Det är omöjligt för en lärare som endast har erfarenhet av en skolform att på ett rättvist sätt jämföra två olika skolformer. Reliabilitet hade också varit högre om vi varit vana observatörer och intervjuare. ”Intervjuaren är själv forskningsverktyget” (Kvale, 1997, s.136) detta påstående ställer höga krav på intervjuaren, vi tror att våra intervjusvar kunnat se annorlunda ut om vi själva haft mer erfarenhet som observerare och intervjuare. Tidslängden för varje intervju var planerade till cirka en timma, men beroende på intervjupersonernas olika benägenheter att ”nonstoptala” (Kvale, 1997) och inte alltid hålla sig till det aktuella ämnet, blev graden av relevant information för vår studie varierande. Detta kan ses som ett misslyckande från vår sida då det är upp till oss att, på ett professionellt sätt, avstyra utsvävningar om ämnen som inte är intressanta för studien. Kvale (1997) skriver: ”I insikt om att vissa personer kan vara svårare att intervjua än andra, förblir det intervjuarens uppgift att motivera praktiskt taget vilken intervjuperson som helst till att ge en kunskapsrik intervju” (s.136).

På grund av de begränsningar vi valt att göra har vi inte behandlat de paralingvistiska signalerna och heller inte alla de extralingvistiska signalerna. Vi hävdar dock att det är omöjligt att inte tolka dessa signaler i mötet med en annan människa, medvetet eller ej. Enligt vår mening påverkas tolkningen av en annan människa automatiskt av alla de icke-verbala signaler denna sänder ut.

6.2. Resultatdiskussion

I dessa fallstudier kunde vi se en skillnad i förhållningssätt mellan lärare och elever. Anledningen till detta beror troligtvis på de olika lärarnas yrkeserfarenhet och på hur länge det har jobbat med sina nuvarande elever. På grund av att vi valt att besöka olika skolformer är även skillnaderna mellan klassrumssituationer och elevernas gensvar till läraren påtagliga. Detta är något som vi vägde in då vi analyserat observationerna och intervjuerna. I träningsskoleklassen använde läraren sig mycket av *tecken som stöd*, vi anar att lärarens användande av tecken lede till att övrig icke-verbal kommunikation avgränsades. Därav blir observationen hos denna lärare svårare att tolka och analysera.

Samtliga lärare var överens om att den icke-verbala kommunikationen förmodligen spelade en större roll i arbetet med elever som har verbala kommunikativa brister. Lärarnas svar under intervjuerna stämde bra överens med de tolkningar vi gjorde av observationen under den tidigare klassrumssituationen. Då vi observerat ett neutralt, svårtolkat och till viss del uttryckslöst icke-verbalt beteende så visade det sig, under intervjun, att personen i fråga hade ett svagt intresse för ämnet. Hon hade även få tidigare reflektioner kring den icke-verbala kommunikationens betydelse. En annan lärare antog att hennes icke-verbala kommunikation oftast var omedveten men att hennes intresse för ämnet var stort. Hennes förförståelse gällande ämnet var omfattande och i undervisningen syntes detta tydligt då hon frekvent använde sig av icke-verbala signaler som ett stöd till den verbala kommunikationen.

Som tidigare nämnts i vår litteraturgenomgång så måste alla delar i den icke-verbala kommunikationen vägas samma för att man ska kunna göra en rättvis bedömning. Då vi analyserade observationerna insåg vi att helhetsintrycket av dessa lärare skilde sig mycket, trots att det i vissa fall använt sig av liknande icke-verbala signaler. I två av de fallstudier vi

genomförde kunde vi exempelvis se att en rak kroppshållning kunde tolkas olika på grund av övriga icke-verbala signaler.

6.3. Relevans för läraryrket

Som lärare måste man hela tiden titta på sina elever och iaktta deras reaktioner på det som sker i klassrummet. Det görs genom att avläsa och tolka elevernas kroppsspråk. Betydelsen i gester och andra icke-verbala signaler kan skilja mellan olika kulturer (se 3.7.). Detta är en viktig kunskap för lärare som arbetar med barn från olika kulturer. Under besöket i förberedelsegruppen talade vi om detta med läraren. Hon hade på egen hand läst om de kulturella skillnaderna och genom samtal med andra utvecklat sin kunskap inom ämnet.

Som nämnts tidigare i vår teoretiska del finns det medvetna och okontrollerade icke-verbala signaler (se 3.5.). De icke-verbala signalerna kan förstärka det talade ordet och göra kommunikationen mer tydlig, något som bevisats genom tidigare forskning (se 3.9.). De lärare vi besökte hävdade att den icke-verbala kommunikationen kan förstärka det talade ordet och är då ett hjälpmedel i undervisningen. Om de icke-verbala signalerna missbrukas kan det leda till något negativt. Om de är för otydliga, okontrollerbara eller för yviga kan de leda till att lyssnaren endast fokuserar på detta och slutar lyssna på det talade ordet (se 3.3.). Detta är ett mycket bra argument till att läraren ska ha kännedom om den icke-verbala kommunikationens olika delar och relevans. Genom att använda sig av icke-verbal kommunikation sparar läraren även på sin energi, det räcker ibland med en blick eller gest för att få eleven att förstå (se 3.3.).

Flertalet av de författare vi använt oss av i den teoretiska delen påpekar att människa litat mer på den icke-verbala kommunikationen än på den verbala. De menar att om vi sänder ut dubbla budskap så litat vi mer på kroppen än på ordet. (se 3.3.) Vi anser att det är viktigt, särskilt i läraryrket, att ha kunskap om detta. Används den icke-verbala kommunikationen fel när man sänder ut dubbla budskap kan det förvirra och komplicera elevens förståelse och kunskapsutveckling. När läraren antror klassrummet på morgonen har hon, enligt Paula Tärnström (UR, 2007, I love språk: Pedagog, demagog eller ståuppare?) 10 sekunder på sig att göra ett bra intryck. Hon anser att eleverna hinner bilda sig en uppfattning om vem man är på den korta tiden. Det är därför viktigt att läraren fångar elevernas intresse snabbt, för att sedan ha de med sig under lektionens gång. En av de lärare vi observerat och intervjuat påpekade vikten av att utstråla glädje när man möter eleverna på morgonen för att få dem med sig från början (se 5.2.). Vi anser att även eleverna bör uppmärksammas om den icke-verbala kommunikationens betydelse. Genom till exempel drama kan eleverna och läraren tillsammans bredda sina kunskaper inom detta område. Högläsning är också ett bra sätt av att öva sin icke-verbala kommunikation. Vi anser dock att läraren måste ha kunskap inom ämnet innan denna kan undervisa sina elever.

Vi tror som tidigare nämnts att lärare som arbetar med elever vars verbala kommunikation brister, mer medvetet använder sig av sin icke-verbala kommunikation för att göra sig mer tydlig i undervisningen (se 2.). Efter observationer och intervjuer med de tre utvalda lärarna står vi fast vid detta antagande. Vi är medvetna om studiens låga reliabilitet och validitet men enligt våra resultat använder lärare som arbetar med elever vars verbala kommunikation brister, en mer medveten icke-verbal kommunikation för att göra sig mer tydliga.

Inom läraryrket möter man dagligen många människor, alla bär på en ryggsäck med tidigare erfarenheter och förkunskaper av olika slag. Detta innebär att vi alla är olika. Som lärare väljer man inte sina elever och heller inte deras bakgrund. Läraren ska kunna möta alla elever i deras *proximala utvecklingszon* och utgå därifrån. Barn med annan kulturell bakgrund, barn med svenska som andraspråk, barn med funktionshinder, hur barnets livssituation än ser ut så ska skolan alltid sträva efter att eleven trivs och utvecklas i skolan (Lpo 94). Vi anser att man som lärare bör ha kunskap om den icke-verbala kommunikationens olika delar och dess betydelse för att lyckas med detta uppdrag på ett professionellt vis.

6.4. Icke-verbal kommunikation som allmän kurs i lärarutbildningen

Har under lärarutbildningen upplevt att betydelsen av den icke-verbala kommunikationen inte har berörts i den omfattningen som hade varit önskvärd. Genom vårt delsyfte, att utveckla en djupare kunskap om ämnet, så anser vi att vi nu har belägg för vårt påstående om dess stora relevans för läraryrket. Dessa kunskaper borde tillägnas alla lärarstudenter och vi anser därför att *icke-verbal kommunikation* bör finnas med som en del i det allmänna utbildningsområdet. Alla blivande lärare, oavsett vilken skolform de väljer att arbeta inom, kommer att ha en stor användning av dessa kunskaper. Genom de intervjuer som gjorts i denna studie kunde vi se skillnader i lärarnas intresse och förkunskaper gällande icke-verbal kommunikation och dess betydelse (se. 5.2.). Tyckte oss se att den läraren som hade mer utbildning inom icke-verbal kommunikation samt ett stort intresse för ämnet upplevdes mer kontrollerad och professionell i sin undervisning. Tror dock inte att fördjupade kunskaper om den icke-verbala kommunikationen och dess betydelse nödvändigtvis kommer att resultera i att läraren mer medvetna kommer att använda sig av den. Vi vill ändå styrka under att detta inte är en negativ slutsats ur vår synvinkel. Skaffar man sig djupare kunskaper och lär sig att reflektera mer över sitt sätt att kommunicera icke-verbalt så underlättar man för sig själv i undervisningen med elever. Vi kan exempelvis lättare läsa av olika sinnesstämningar eller på ett mer rättvist sätt tolka uttrycksbeteenden hos elever med andra kulturella bakgrunder. Vi kan med den icke-verbala kommunikationens kunskaper enklare lära oss att förstå och tolka vår omgivning och oss själva. Vi blir, med andra ord, bättre människokännare och om detta då sker medvetet eller omedvetet är mindre relevant.

6.5. Fortsatt forskning

Att se till helheten i den icke-verbala kommunikationen är som vi nämnt tidigare viktigt då man tolkar en människas kroppsspråk. Vi valde dock att begränsa oss på grund av tidsramen. Ett förslag på fortsatt forskning kan därför vara att behandla de signaler vi avgränsat oss ifrån här, exempelvis resterande extralingvistiska signalerna eller den paralingvistiska kommunikationen.

Ett annat förslag är att istället undersöka hur eleverna tolkar lärarens icke-verbala kommunikation. Om de anser att det är något som förvillar eller förstärker undervisningen. Eleverna kanske har tankar om hur en bra lärare använder sig av icke-verbal kommunikation?

Delar av den litteratur vi använt oss av är skrivet för många år sedan. Vi tror inte att kroppsspråket har ändrats så mycket och anser därför att dessa böcker fortfarande är aktuella. Det går kanske att leta upp nyare litteratur inom ämnet för att se om det går att finna skillnader mellan olika tidsperioder.

En fortsatt studie inom ämnet skulle kunna behandla användningen av kommunikation över Internet och se om det påverkar den icke-verbala kommunikationens utveckling? Alternativt kan man fokusera på vårt alltmer mångkulturella samhälle och se om det påverkar vår icke-verbala kommunikation. Icke-verbal kommunikation är ett intressant forskningsområde med många möjligheter.

7. Referenslista

Bok

- Argyle, M. & Trower, P. (1984). *Kommunikation mellan människor*. Lund: Studentlitteratur.
- Backlund, B. (2006). *Inte bara ord- en bok om talande kommunikation*. Danmark: Narayana Press.
- Clayton, P. (2004). *Kroppsspråket på jobbet*. Hongkong: B. Wahlströms Bokförlag.
- Dysthe, O. (2003). Red. *Dialog, samspel och lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekenvall, M. (1996). *Retoriken i praktiken*. Göteborg: Utbildningsstaden AB.
- Fast, J. (1977). *Kroppsspråket*. Lund: Berlingska Boktryckeriet.
- Grinder, M. (1999). *Ledarskap och lärande i klassrummet*. Falun: Brain Books AB.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lärarnas Riksförbund (2006) *Lärarboken*. Stockholm: Modin Tryckoffset
- Merriam, S.B. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Molcho, S. (1995). *Kroppsspråk*. Motala: Borgströms Tryckeri.
- Patel, R. & Davidsson, B. (1994). *Forskningsmetodikens grunder- Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Pease, A. (1986). *Dina gester avslöjar dig. Kroppsspråket- språket som alla talar utan att säga ett ord*. Södertälje: Fingraf Tryckeri.
- Stukát, S. (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Film

- UR, (2007) *I love språk: Pedagog, demagog eller ståuppare?* AV-MEDIA: GR Utbildning

Internet

- Allwood, J (1979) *Icke-verbal kommunikation – En översikt* är skriven av professor.
www.ling.gu.se/~jens/publications/docs001-050/019.pdf
[Hämtad 2008-11-14]

Tidskriftsartiklar

Argyle, M & Graham, J.A (*vol. 10* 1975) I A Cross-cultural study of the communication of extra-verbal meaning by gestures- *International journal of psychology*. s.57-67

Palm, M (03 2007) Tempo, energi, tajming- *Pedagogiska Magasinet* s.58-60

Frågeguide

Bilaga 1

Personliga frågor

- Vad har du för utbildning?
- När utbildade du dig?
- Hur länge har du undervisat dessa elever?
- Har du tidigare arbetat med andra skolformer?
  - Om ja, vilka?

Förkunskaper i icke-verbal kommunikation

- Vad räknar du in i begreppet *Icke-verbal kommunikation*?
- Kan du minnas om den icke-verbala kommunikationens betydelse har berörts under din egen utbildning?
  - Om ja, när och på vilket sätt?
  - Om, nej, är det något som du saknat eller reflekterat över?
- Har det hänt att ni inom arbetslaget har diskuterat eller utvärderat varandra med fokus på den icke-verbala kommunikationen i klassrummet?
  - Om ja, när och på vilket sätt?
  - Om, nej, är det något som du saknat eller reflekterat över?
- Enligt de siffror vi fått fram ur Ekenvalls bok så spelar kroppsspråket en ca 75 % roll för hur ett budskap tolkas då man förmedlar det till en person/grupp. Har du några kommentarer på den siffran?
- Har du behandlat icke-verbal-kommunikation och kroppsspråk själv med dina elever?
  - Om ja, hur har du behandlat det?

Medvetenheten hos dem själva

- Reflekterar du någonsin över ditt eget kroppsspråk och de signaler du skickar ut till din omgivning?
- Tror du att den ickeverbala kommunikationen alltid är omedveten?
  - Om inte, kan du nämna situationer då du använder det mer medvetet?
- Märker du av någon skillnad i ditt sätt att arbeta ickeverbalt här i jämförelse med tidigare skolformer/skolor?
  - Är det mer eller mindre medvetet?
  - Varför tror du att det är så?
- Reflekterar du över andras icke-verbala språk?
- Övriga frågor eller något som du vill tillägga?